

Slachtoffers van het geloof

Drie gevallen van doodslag in Calvinistische kring

Jojada Verrips

"There were then, and probably still are, people on this earth to whom the figure of Satan is a tangible reality; there were then, and are now, millions more to whom he is a powerful symbol. Since evil undoubtedly exists, the Evil One, the source of all destructive and bitter thoughts and impulses, can be envisaged as a personal being by a leap not too hard for most imaginations to make" (1).

In de buurtschap de Weverwijk bij Meerkerk staat een rustieke boerenhofstee, waarin menig stedeling gaarne zijn intrek zou nemen om bij te komen van het jachtige leven in de grote stad. De hofstee is van het zogenaamde T-type, dat wil zeggen dat het woonhuis dwars op de bedrijfsgedeelten is gebouwd. De tuin er voor bestaat uit een rijtje sparren en wat bloemperken. Naast de boerderij staat een hooiberg. Er achter zijn enkele schuren gebouwd en strekken zich wei- en hooilanden uit. Dat zich daar ooit een uitzonderlijk drama afspeelde lijkt onvoorstelbaar. In de avondeditie van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van woensdag 2 februari 1944 verscheen echter het volgende schokkende bericht:

"Jongeman door zijn familie afgemaakt.

In den nacht van 2 Februari heeft zich in het gezin van de veehoudersfamilie V. in de buurtschap de Weverwijk bij Leerbroek een afschuwelijk drama afgespeeld. De 25-jarige zoon is door de familie op beestachtige wijze afgemaakt om een zogenaamd offer te brengen. De gehele

familie, die teekenen van waanzin vertoont, is door den burgemeester onder bewaking van de marechaussee gesteld. Het parket uit Dordrecht stelt een nader onderzoek in".

In de streek gonsde het daarna van de geruchten en deden de wildste verhalen over deze opzienbarende moordzaak de ronde. Meermalen heb ik mijn vader er over horen vertellen. Hij kende het gezin Verkerk (2), omdat hij er af en toe kleding voor placht te maken. Zij hadden, aldus zijn lezing, in een vlaag van godsdienstwaanzin een gezinslid doodgeslagen met boerengereedschap, daarna aan moten gehakt en tenslotte in een emmer op de kachel gezet, omdat ze meenden een offer aan God te moeten brengen. Zijn mededeling, die we ook in de *NRC* aantreffen, dat de Verkerken een naaste hadden geofferd, heeft me altijd mateloos geïntrigeerd. Hoe konden ze dat doen, zo vroeg ik me af, als ze de christelijke beginselen waren toegedaan en de bijbel serieus namen? Daarin wemelt het immers van de passages, waarin het offeren van mensen (i.c. van kinderen) ondubbelzinnig wordt veroordeeld als een God onwelgevallig werk (3). Maar behalve aan dergelijke schriftgedeelten, dacht ik ook aan het gebod: 'Gij zult niet doodslaan', zoals dat in de Tien Geboden is gegeven, en de fel gehekelde moord van Kaïn op Abel. Deze en soortgelijke gegevens uit de bijbel hadden de leden van het veehoudersgezin er toch van moeten weerhouden om een hunner te doden. Waarom waren zij dan toch tot hun daad gekomen? Hadden ze wel echt iemand willen offeren, zoals mijn vader en de kranten beweerden? Als ik hem deze vragen voorlegde, bleef hij het antwoord er op schuldig. Evenmin wist hij me desgevraagd te vertellen, of een wandaad van het type in de Weverwijk begaan ooit eerder in Nederland was voorgekomen.

Hoewel deze vragen nadien nog vaak bij me zijn opgekomen, kwam ik er niet toe om een poging te doen om ze te beantwoorden. Toen men mij onlangs verzocht om een voordracht te houden over de manier, waarop antropologen in de loop der jaren over het (mensen)offer hadden geschreven, kwamen ze weer bij mij boven en besloot ik om een klein onderzoek te doen teneinde wat licht te werpen op de kwesties, die me al zo lang obsedeerden. Omdat men bij het

horen van het brengen van mensenoffers doorgaans denkt aan primitieve en voorbije samenlevingen, leek het me interessant, als ik zou kunnen aantonen, dat het in recente tijd ook nog in onze eigen samenleving is voorgekomen, en als ik daarvoor een passende interpretatie zou kunnen vinden.

Bij mijn nasporingen bleek me al spoedig, dat het Weverwijkse geval allerm minst uniek is geweest en dat zich eerder deze eeuw tenminste twee soortgelijke gevallen in Nederland hebben voorgedaan, te weten aan boord van een Katwijkse zeillogger in 1915 en in een buurtschap onder Appeltern in 1900 (4). Over alle drie de gevallen bestaat een bescheiden hoeveelheid literatuur, die echter een tamelijk uiteenlopend karakter draagt. Zo heeft de psychiater Tolsma de moord in de Weverwijk behandeld in zijn dissertatie *Inductie, religieuze groepsvorming en godsdienstwaanzin* (1945). Daarin stipt hij de beide andere gevallen aan zonder er uitvoerig op in te gaan (1945: pp. 118/19). Over de 'loggermoorden' van 1915 schreef de arts-literator Schotman een novelle *De blinde vaart* (1941) en een episch gedicht *Hellevaart* (1946). Verder wordt er onder andere aan gerefereerd door Van der Scheer (1917), Jelgersma (1917) en Carp (1941). De moord te Appeltern is beschreven door Ruysch (1900) en Bouman (1901 en 1906), die beiden met de betrokkenen te maken kregen. Alle andere auteurs, die er daarna over geschreven of naar verwezen hebben, baseren zich op hun artikelen, te weten Jelgersma (1917), Kempe (1938), Carp (1941), Tolsma (1945), Van Rooy (1949) en Zaal (1972). Alleen de laatste heeft daarenboven gebruik gemaakt van mondelinge overleveringen.

In hetgeen volgt wil ik elk der drie gevallen eerst beknopt beschrijven aan de hand van gegevens, die ik behalve aan de hiervoor genoemde bronnen ontleend heb aan kranteberichten en archiefstukken (5). Daarna zal ik trachten duidelijk te maken, hoe men ze mijns inziens het beste begrijpen kan. Daarbij zal ik Tolsma's interpretatie van de Weverwijkse casus als uitgangspunt nemen. Tenslotte zal ik stilstaan bij de kwestie, in hoeverre men in de gepleegde misdrijven offerdaden kan zien.

De moord te Appeltern, 1900

In de nacht van 2 op 3 februari 1900 sloeg de hervormde boer Mettinus Scherff (6) in zijn boerderij te Appeltern in aanwezigheid van zijn vrouw, vijf kinderen, dienstmeid en de meisjes Mina en Emma Levoir zijn knecht met een blaaspijp de schedel in. Na het bekend worden van deze gruweldaad liep de overwegend rooms-katholieke bevolking, waartoe het slachtoffer behoorde, te hoop en kwam het tot ordeverstoringen en arrestaties door de marechaussee. Terwijl de moordenaar en zijn medeplichtigen in een krankzinnigengesticht verdwenen, werd een aantal der gearresteerden tot gevangenisstraf veroordeeld, die sommigen ook uitzaten. Ruim een jaar later interpelleerde de katholieke afgevaardigde Travaglino de minister van justitie, Cort van der Linden, over deze affaire. Hij wilde weten, waarom er geen strafvervolgning was ingesteld tegen de moordenaar en wel tegen de mensen die uit gramschap over zijn daad tekeer waren gegaan. De minister wees zijn verzoek om hem alsnog te vervolgen resoluut van de hand, omdat een specialist had vastgesteld,

"(...) dat Scherff tijdens het plegen van den doodslag op zijn knecht op 3 Februari (1900) reeds krankzinnig was, dat hij die daad verricht heeft onder den invloed van waandenkbeelden en hallucinatiën en geheel ontoerekenbaar moet worden geacht (Handelingen 1901: p. 1565)".

Wie was Scherff en waardoor was hij zo in de war geraakt, dat hij zijn knecht de hersens insloeg?

Mettinus Scherff was een telg uit een groot boerengezin, dat behalve hem nog tien kinderen telde, namelijk zeven jongens en drie meisjes. In 1900 waren twee van zijn broers evenals hijzelf gehuwd en zelfstandig boer. Zijn andere broers en zusters woonden toen nog met zijn moeder samen op de hoeve te Batenburg waar hij in 1873 geboren was (zie diagram 1 op pagina 366). Na zijn huwelijk met een welgestelde weduwe had Mettinus een boerderij betrokken in een buurtschap onder Appeltern, dat aan Batenburg grensde. Zijn gezin omvatte vijf kinderen en hij had eenmeid en een knecht in dienst. Mettinus maakte deel uit van een kliekje fijnen binnen de

kleine hervormde gemeente. Omdat die ultra-orthodoxen de prediking te 'licht' vonden, bleven ze in het begin van de jaren negentig weg uit de kerk en bezochten ze nog slechts huiselijke bijeenkomsten, waarop bekeerden preeklezingen verzorgden. Met een der oefenaars, de bijna twintig jaar oudere houder van een eendenkooi Johannes Spiering, ontwikkelde Mettinus een hechte band en sprak hij veel en vaak over het ware geloof. Hoewel de ultra-orthodoxen na 1895 door toedoen van een nieuwe predikant weer ter kerke kwamen en daarin zelfs ambten gingen vervullen, bleven ze toch doorgaan met het houden van stichtelijke samenkomsten, onder andere in Mettinus' boerderij en die van zijn moeder te Batenburg. Met een grote gretigheid lazen en bespraken ze geschriften van oude schrijvers, bij voorbeeld Bunyans' *Pelgrimsreise naar de eeuwigheid* en Mels *Bazuinen der eeuwigheit etc.* over de ondergang der wereld (cf. Bouman 1901: pp. 108/09) (7). Daardoor werd hun denken en doen in niet geringe mate beïnvloed.

Net na de eeuwwisseling, in het begin van januari, raakte Mettinus' broer Aart, die nog bij zijn moeder woonde, in de greep van de influenza. Op zijn ziekbed begon de jongen, die zich ernstige zorgen maakte over zijn zonden, heftig te hallucineren. Hij zag onder andere, dat God hem van de rand der hel wegrukte en hoorde stemmen, die hem bevalen te bidden en zingen, waaraan hij luidruchtig gehoor gaf. Aart verdoemde iedereen, die voortging met een wereldse wijze van leven en niet tot bekering kwam (8). Zijn bijzondere gedrag maakte niet alleen diepe indruk op zijn moeder, broers en zusters, die nauwelijks van zijn sponde weken, maar ook op allerlei vrome mensen die de mare er over vernamen en op bezoek kwamen. Al gauw raakten enkelen van Aarts naaste verwanten, met name zijn broers Johannes en Mettinus, die regelmatig overkwam, volledig in zijn ban en begonnen ook zij wonderlijke dingen te zien en te horen. Dat Johannes diep werd geroerd had onder meer te maken met Aarts opmerking "Dit is niets, Johannes, ik wil sterven voor jullie allemaal", waardoor hij bepaald werd bij het feit, dat zijn poging om van geloof te veranderen terwille van een huwelijk met een rooms-katholiek meisje volledig fout was geweest. Naar-

mate de dagen verstreken werd de opwinding in de boerderij te Batenburg, ook al omdat Aart menigeen met influenza had besmet, groter en verliep het leven er al onregelmatiger. Men sliep nauwelijks meer, bracht de tijd voornamelijk door met gebed en gezang en zag en hoorde bijzondere dingen. Tegen het einde van de maand:

"On laissait même sans soin les animaux de l'étable, on croyait voir le diable s'échapper des corps de quelques-uns d'entre eux, on se mettait à prophétiser et à attendre le retour du Christ" (Bouman 1901: p. 110).

Mettinus, evenals zijn broer Aart in de greep van de griep geraakt, was ondertussen ook bijeenkomsten in zijn boerderij te Appeltern gaan houden. Daar sprak men over Christus' spoedige wederkomst, de verbrijzeling van Satan, het begin van het duizendjarige rijk en deed men aan duivelbannerij. Tot de bezoekers van zijn hoeve behoorden onder andere Spiering en winkelierster Levoir met haar twee dochters Mina (22) en Emma (19) uit het nabijgelegen Maasbommel. Op donderdag 1 februari vertelde Mettinus zijn moeder, dat zich een grote verandering in hem had voltrokken en probeerde hij 's avonds tevergeefs een buur van de duivel te verlossen. 's Anderendaags sprak hij in de vooravond lang met Mina Levoir (9). Op de weg naar huis voelde zij zich wonderlijk verlicht, vrij en begenadigd. Omdat ze de slaap niet kon vatten en Mettinus deelgenoot wilde maken van haar zalig gevoel, wekte ze haar zuster Emma en liep met haar weer naar diens boerderij, waar de jonge vrouwen omstreeks half twee 's nachts arriveerden. Wat daar gebeurde heeft de inspecteur voor het staatstoezicht op krankzinnigen, Dr. Ruysch, naar aanleiding van een interview dat hij op maandag 5 februari met Emma had als volgt geboekstaafd:

"Bij Marius (10) brandde het licht nog en de deur stond open. Zij gingen naar binnen en het werd haar 'o, zoo wel! zoo wel! zoo wel!'. Marius lag met zijne vrouw te bed en riep: kom tot mij, gij die daar nadert. Zij naderden hem, hij richtte zich op de knieën en sprak tot Emma: Ik zal U bevrijden. Hij bracht toen zijn mond op Emma's mond en blies haar op den mond en in de neusgaten. (...) Het werd Emma zoo benauwd, dat zij haare kleederen moest

losmaken. De duivel kwam niet snel uit, er was weerstand. Toen werden Piet, de knecht, de meid en de kinderen geroepen om bij het duivelbannen tegenwoordig te zijn, maar Piet kwam niet; eindelijk kwam hij, roepende: 'Ik heb met den rommel hier niks te maken'. Marius gelastte hem den waterpot vast te houden, opdat Emma daarin den duivel zou kunnen uitspuwen. Marius kneep haar toen de oogen dicht, hij sloeg haar in het gezicht, en vroeg: 'voel je dat?'. Zij antwoordde: 'neen'. Wat daarna is geschied, weet zij minder goed. Zij zag Piet neervallen 'door Gods hand getroffen'. De duivel kwam haar toen uit den mond en de oogen. Zij zag vlammen en hoorde brullen. Zij meent dat de duivel uit haar in Piet is gegaan. Zij is toen veel verlicht. Zij herinnert zich dat toen het lijk op den grond lag, dit is getrapt en geslagen door Marius en anderen en dat de kinderen van Marius huilden, en riepen: Och vader, doe dit toch niet, en dat zij hun toeriep: Huilt niet, kinderen, Piet voelt het toch niet! Zij zag ook, hoe het lijk door Marius getrapt werd op de borstkas tot het bloed er uit stroomde. Daarna was zij gelukkig en allen die met haar waren. Het werd haar o, zoo wel! Zij hadden den duivel overwonnen. Zij zongen: gezegend zij God, de duivel is verslagen! (...)" (1900: p. 89).

Voor Emma, Mina, de vrouw van Scherff en de meid leed het geen twijfel, dat zij getuige waren geweest van de verplettering van de 'Satan' door de 'Messias', die kennelijk in de gedaante van Mettinus op aarde was weergekeerd. Dat hij dat zelf ook geloofde bleek de volgende morgen, toen hij een buur begroette met de woorden: "Geef Christus de hand, ik ben geheiligd, ik heb de kop van Satan vermorzeld" en daarbij wees op het bloed dat hem aankleefde. Kort hierna is hij samen met zijn vriend Spiering, die op het toneel was verschenen en onvoorwaardelijk in alles wat hij zag en hoorde geloofde, naar Batenburg getrokken om zijn moeder, broers en zusters kond te doen van de dood van de duivel. Nadat deze al evenzeer verdoolde zielen het wondere nieuws hadden vernomen, zijn ze zonder nog naar het vee om te kijken, want dat was volgens Mettinus nu niet meer nodig, in rijtuigjes gestapt om het begin van het duizendjarig rijk in zijn boerderij te verbeiden. Onderweg ging het geëxalteerde gezelschap bij geestverwanten langs om hen mee te tronen en zong het voortdurend psalmverzen.

Dat de inmiddels gealarmeerde politie Mettinus te Appeltern in de boeien sloeg weerhield zijn metgezellen er niet van om naar zijn huis te gaan, waar inmiddels ook anderen waren gearriveerd om de dode 'duivel' te aanschouwen (11). Terwijl het lijk van 'Satan' daar nog lag, vierde men de rest van de dag, dat hij overwonnen was en zijn heerschappij voorgoed voorbij. In afwachting van de komst van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde legde men twisten bij, bad en zong men en ... dreef men opnieuw duivels uit. Dat woedende dorpelingen ondertussen de ruiten aan diggelen smeten derde hen niet. De volgende dag konden bureu ter nauwernood verhoeden, dat Johannes Spiering een van zijn kinderen van het leven beroofde.

"Door de daad van Marius geprikkeld, schijnt Johannes (...) het waandenkbeeld opgevat te hebben dat ook hij een offer brengen moest. Marius - de Messias - had een groot offer gebracht, hij, Johannes de apostel, moest een klein offer brengen, waarop hij den aanval deed op zijn kind, dat gelukkig werd ontzet" (Ruysch 1900: p. 98).

Evenals Mettinus is ook Spiering toen opgepakt. Hetzelfde lot viel de jongedochters Levoir ten deel, die eveneens volkomen over hun toeren waren en gevaarlijk werden geacht voor de openbare orde. Eerst na lange tijd keerde de rust in Appeltern en omgeving wat weer. Mettinus, Johannes en de meisjes Levoir brachten lange tijd door in inrichtingen, waarin ze langzaam van hun wanen genazen (cf. Bouman 1906). De eerste keerde na zijn herstel niet meer naar Appeltern terug, maar vestigde zich als boer elders in het land (12).

De Katwijkse loggermoorden, 1915 (13)

Onder het kopje "Een geheimzinnige geschiedenis" verscheen op dinsdag 14 september 1915 het volgende bericht van een correspondent uit Engeland in de *NRC*:

"De bladen melden, dat een Noorsch stoomschip gisteren in de Humber tien man van een Nederlandsche haringlogger heeft binnengebracht, welken het stoomschip op 130 mijlen van Scarborough Zondagochtend drijvend had aangetroffen.

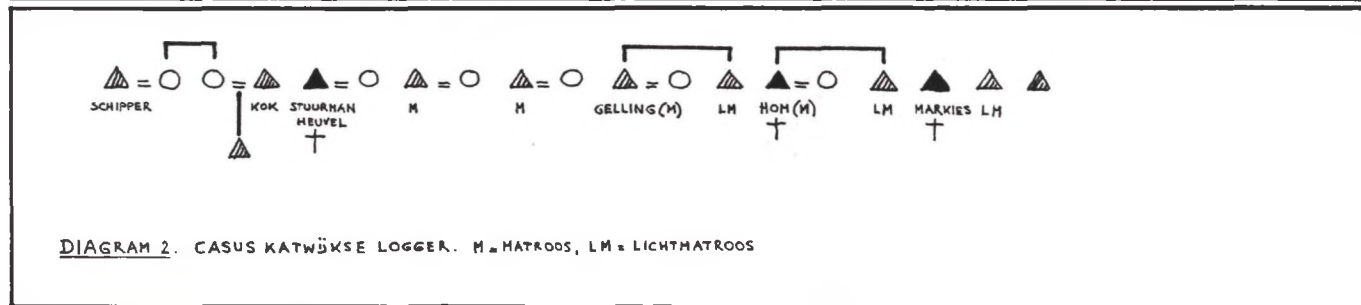
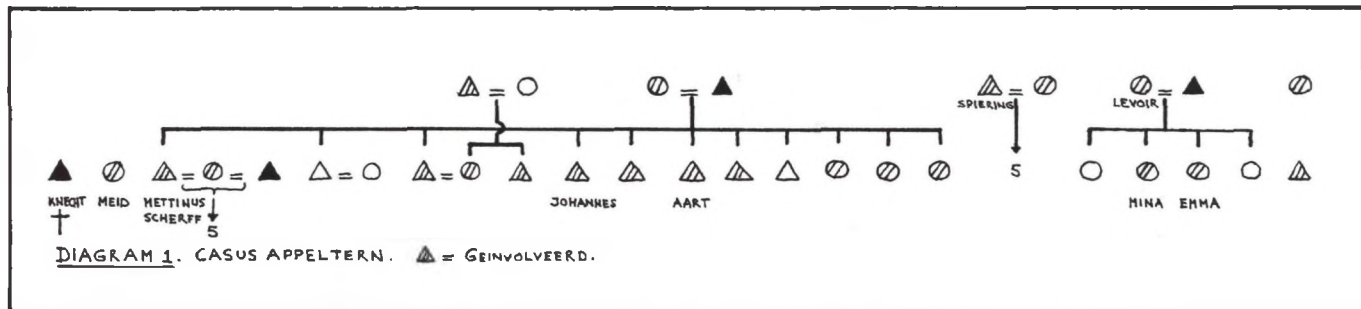

De geheele bemanning is krankzinnig. Het blijkt dat de mannen aan boord dol van het drinken waren en er toe over waren gegaan het schip te ontmantelen. De verschansing werd weggerukt en over boord geworpen en de luiken verwijderd. Het dek was zoo goed als schoon. Drie koppen van de bemanning worden vermist. De Nederlandsche consul die van de zaak op de hoogte is gesteld, verklaart dat zij aan wonden bezweken zijn, die zij bij een vechtpartij hadden opgelopen".

Al gauw bleek, dat de bemanning allerm minst onder invloed van sterke drank aan het vechten was geslagen en daarbij drie doden waren gevallen, maar dat er om volstrekt andere redenen drie mensen waren omgekomen. Wat had zich voorgedaan?

Op dinsdag 3 augustus 1915 voer de zeillogger KW 171 de haven van IJmuiden uit om in de buurt van de Doggersbank op haring te gaan vissen. Aan boord bevonden zich naast de schipper, stuurman en kok vijf matrozen, drie lichtmatrozen en twee jongens, in totaal dertien koppen, allen uit Katwijk afkomstig en sommigen aan elkaar verwant (zie diagram 2). In juni hadden ze de eerste reis van het seizoen gemaakt en dit was hun tweede. Het jaar daarvoor hadden de meesten ook met elkaar gevaren, maar als gevolg van de mobilisatie was de bemanning sindsdien iets gewijzigd. In leeftijd varieerden de opvarenden tussen de 12 en 43 jaar, terwijl zeven hunner gehuwd waren en kinderen hadden. Een paar mannen waren zogenaamde overlopers dat wil zeggen dat zij slechts gewoon waren in het haringseizoen aan te monstere n en de rest van het jaar met andere activiteiten de kost verdienen. Matroos Geert Gelling (28), een man van fors postuur en met een grote lichaamskracht, was zo'n overloper; hij maakte namelijk manden in de winter. Tijdens de tweede reis zou deze man een zeer bijzondere rol gaan spelen in het drama, waarover de *NRC* berichtte.

Gelling worstelde net als zoveel andere calvinistische Katwijkers in die dagen met de kwestie, of hij nu wel of geen bekeerd mens was. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog had hem zeer aangegrepen en hij herkende daarin een teken van de naderende eindtijd en het komend godsgericht. Al in 1914 had

hij aan boord herhaaldelijk over de voorzeggingen in de bijbel gesproken en gehamerd op de noodzaak om 'voor God in de schuld te vallen' teneinde zijn genade deelachtig te worden, als het zover was. Ook tijdens de eerste reis in juni 1915 liet hij niet af zijn collega's, die wat minder zwaar op de hand waren, met zijn boodschappen te bewerken. Op sommigen had dat effect, bij voorbeeld stuurman Heuvel (28) en matroos Markies (33). Zij gedroegen zich na hun thuiskomst niet als anders. Zo las Markies tot verbazing van zijn verwanten in een psalmboek, hetgeen ze hem daarvoor nooit hadden zien doen, en verweet Heuvel zijn vrouw hun kinderen niet goed op te voeden. Gelling bezocht na die eerste reis enkele malen de samenkomsten van een der godsdienstige gezelschappen, die Katwijk toen rijk was en waarin bekeerden en onbekeerden met graagte over de zondige en verdorven staat van het mensdom spraken. Toen een bekeerd ouderling hem bij zijn vertrek de hand schudde onder het uitspreken van de woorden "God is met U" maakte dat diepe indruk op hem en bleef hij daarover piekeren aan boord. Hoewel de ambtsdrager hem waarschijnlijk op gepaste wijze een behouden vaart had willen toewensen, een begrijpelijke geste waar de zee vol mijnen was, concludeerde Gelling uit zijn woorden, dat God deze reis iets bijzonders met hem voorhad. Aanvankelijk was hij stil en verrichtte hij zijn werk als alle anderen, maar al gauw begon hij net als tijdens de vorige reis vurig over de ondergang der wereld en het bekennen van zonde en schuld te spreken. Omdat de vangsten gering waren, werd er in het voorlogies veel en verhit over die onderwerpen gedebatteerd. Naarmate de tijd op zee verstreek, nam de godsdienstijver van Gelling toe en raakte men er al meer van in de ban. Onder zijn leiding werden op allerlei momenten godsdienst-oefeningen gehouden, waarbij veel werd gebeden en gezongen. In de vierde week dat men op zee was had Gelling het gezag aan boord vrijwel overgenomen en luisterden de schipper en stuurman evenals de andere bemanningsleden naar wat hij gebod. Zo onderbrak men op zijn bevel het uitschieten der netten regelmatig voor het opzeggen van bijbelse spreuken onder opsteking van de rechterhand en zong men psalmen als ze weer werden ingehaald. Behalve door bijzondere woorden imponeerde Gelling, gebruikmakend van

zijn enorme fysieke kracht, zijn medevissers ook door uitzonderlijke daden. Jaren later beweerden enigen van hen, dat hij bij voorbeeld met zijn blote handen de reep, het zware touw waaraan de vleet hangt, bij het uitzetten had tegengehouden.

In de eerste week van september heerste er een uiterst vreemde sfeer aan boord van de zeillogger. In plaats van met vissen hield de bemanning zich nog vrijwel uitsluitend bezig met Gellings gepreek, ofschoon niet elk lid daarvan in dezelfde mate. Zo was de schipper er wel van in de ban, maar werd hij geplaagd door twijfels, die hij echter niet uitte uit angst voor represailles van de nieuwbakken geestelijke gezagvoerder. Verder meende matroos Hom, slechts een jaar jonger dan Gelling, dat hij de boel bedroog. De eerste die het hoofd volledig verloor was de stuurman. Op een morgen kwam hij razend aan dek, nadat hij de portretten van zijn vrouw en zijn schoonvader had vertrappt, omdat ze niet zouden deugen. In een opgeveste haai herkende hij een duivel, die hij kapot moest hakken. Ook matroos Markies, door Gelling murw gepreekt, ging zich gek gedragen. De laatste kreeg, vermoedelijk in de nacht van zaterdag 4 (de laatste dag waarop nog een weinig werd gevist) op zondag 5 september, een visioen van Jezus aan het kruis. Gelling hoorde hem zeggen "het is volbracht", waarop hij een half uur bewusteloos was. Nadat hij uit zijn bezwijming was bijgekomen, vatte het idee bij hem post, dat de wereld was vergaan en hij Gods afgezant op aarde was, waarin de Heilige Geest rechtstreeks werkte. Tegenover de schipper en de anderen verklaarde hij een half uur dood geweest te zijn, hetgeen behalve Hom iedereen geloofde en met ontzag vervulde. Katwijk bestond niet meer en binnenkort zouden ze met een wit schip, De Hoop geheten, naar het Nieuwe Jerusalem zeilen, waar hun vrouwen en kinderen al verbleven. Vanaf dat moment werd er aan boord van de logger nauwelijks meer gegeten, gedronken en geslapen. Voorzover dat al niet gebeurd was, raakte men de tel der dagen alsook de koers volslagen kwijt. Niet lang hierna meenden Gelling, de schipper én de kok, terwijl er geen schip viel te bekennen en het weer helder was, plots bazuingschal vanuit de hemel te horen (14). De dag daarop deed zich opnieuw een wonder voor.

Dit maal zagen Gelling en enige anderen de zon van vorm veranderen en in de kleuren er omheen de silhouetten van torens en gebouwen. Omdat men in de buurt was van het Nieuw Jerusalem, gebod hij iedereen zijn 'reispak' en nette schoenen aan te doen, want in vissersplunje zou men dat niet mogen binnengaan (15). 's Avonds verrichtte God-mens Gelling zijn zoveelste mirakel. Hij zette een bijbel in schuine stand op tafel zonder dat het boek der boeken omtuimelde en de schipper het om kon trekken. Toen Hom, nog enigszins bij zinnen, daar wat over schamperde, voegde Gelling hem toe op te passen, omdat God door hem sprak en werkte. De volgende dag gelastte Gelling hem, omdat hij als een echt satanskind niet 'in de schuld wilde vallen' aan dek te dansen, hetgeen hij ook deed met een vertrokken en asgrauw gelaat. Toen Hom ondanks zijn prognoses niet dood viel, liet Gelling 'deze Judas' (16) door een der verbijsterde jongens in het privaat sluiten, opdat hij daar zelfmoord zou plegen, maar ook dat deed de ongelukkige niet. Daarop bestempelde hij Hom als een echte duivel, die verdeldg diende te worden. Hoewel de schipper hem er nog op wees, dat Christus Judas had gelaten, hield de ingebeelde heraut van God niet op te schreeuwen, dat 'Satan' er aan moest. 's Avonds wierp hij Hom, in wie hij geen mens meer herkende, met hulp van de al even overspannen stuurman overboord (17). Om weer rein te worden liet Gelling zich vervolgens wassen.

De volgende dag, vrijdag 10 september, had aan de zuidwestelijke zijde van de Doggersbank een merkwaardige ontmoeting plaats tussen de KW 171 en de KW 151, een witgeschilderde logger De Hoop geheten! Nadat de 171 de 151 bijna geramd had, zond Gelling een paar mannen, waaronder de schipper, in een sloep naar De Hoop om zijn boodschap aan de andere vissers te verkondigen en hen te bewegen de steven naar de hemelse stad te wenden. De net uitgedoste afgezanten van Gelling werden door hun collega's, die het uitschieten der vleet hadden gestaakt, vol verbazing bekeken en beluisterd. Ofschoon de laatsten op hun mededelingen over wonderen, de ondergang der wereld en het Nieuw Jerusalem waarheen men gezamenlijk moest koersen, met grappen en

goede raad reageerden, verminderde dat de wanen der eersten niet (18). Vanaf de voorsteven van de KW 171, die ondertussen gevaarlijk dichtbij was gekomen, hoorden de verbijsterde vissers op de andere logger Gelling schreeuwen, dat ze de vleet moesten afhakken om hem en de zijnen te vergezellen, want dat hun schip anders wis en zeker zou vergaan. Omdat alle pogingen mislukten om de mannen weer bij zinnen te brengen, besloot de schipper van de KW 151 ze aan hun lot over te laten en zich met zijn schip uit de voeten te maken om moeilijkheden te vermijden (19). Nadat ze waren teruggekeerd aan boord nam men waar, hoe de gehele bemanning van de KW 171 zich aan dek om Gelling schaarde. Dat de jongere broer van de omgebrachte Hom steeds stil aan de verschansing had gestaan, terwijl hij met een vinger in het water wees, was wel opgevallen maar niet verstaan. Nadat de KW 171 de KW 151 nog enige tijd had gevolgd, wendde die plots de steven, terwijl de zeilen over de verkeerde kant bleven staan, waarop de logger op de oostenwind in westelijke richting afdreef.

's Avonds tekende de stuurman, die Gelling steeds trouw was geweest, verzet tegen zijn optreden aan, waarop hij in de naam van God met onmiddellijk verderf werd bedreigd. Toen de man tot driemaal toe weigerde om diens uitgestoken hand te aanvaarden, sloeg Gelling een aantal malen zo hard op tafel, dat die overlans spleet en de lamp doofde, en maakte hij ook hem voor een te verdelgen duivel uit. De ongelukkige begon daarop van angst zo te razen en te tieren, dat hij in de ogen der anderen in een briesende en blazende duivel transformeerde. Terwijl zij psalmen zongen, kliefdien Gelling en matroos Markies 'Satan' met een kuipersdissel en een schop de schedel, waarna ze zijn verminkte resten overboord zetten.

De volgende dag begon ook Markies tegen Gelling te rebelleren. Eerst weigerde hij om voor hem 'in de schuld te vallen', daarna wilde hij niet onmiddellijk voor hem knielen en tenslotte vertikte hij het om zijn geloof in God of hem te bewijzen door in zee te springen en niet te verdrinken. Volgens Gelling was dat het bewijs, dat ook hij een duivel was, waarvan de kop moest worden vermorzeld, omdat

anders niemand ooit in het Nieuwe Jerusalem zou kunnen arriveren. En allen gehoorzaamden wederom aan zijn moorddadig bevel, verpletterden Markies in de kooi waarnaar hij de wijk had genomen en wierpen zijn toegetakelde lichaam in zee. Daarna verordende Gelling alles wat los en maar een weinig vast zat overboord te smijten, omdat men niets meer nodig had. Toen de overgebleven opvarenden de logger volledig hadden onttakeld, legden ze zich afgemat te ruste in de hoop snel in de door Gelling beloofde hemel te zijn, waar ze hun naasten al aanwezig waanden. De volgende morgen, zondag 12 september, werd het stuurloos rondrijvende wrak opgemerkt door Noorse koopvaarders, die de bemanning aan boord namen en naar Grimsby transporteerden (20), waar men pas na enige tijd inzag dat ze niet onder invloed was van drank maar van godsdienstige voorstellingen. Na enige dagen zijn de mannen op transport gesteld naar Nederland, waar men ze - behalve de twee jongetjes - eerst opsloot in het huis van bewaring te Den Haag en daarna onderbracht in verschillende inrichtingen, waaruit ze na verloop van tijd als genezen werden ontslagen. Behalve Gelling keerden allen naar Katwijk terug. Tot strafvervolgning tegen hen is men nooit overgegaan op grond van ontoerekenbaarheid (21).

De moord in de Weverwijk, 1944 (22)

De Weverwijk bestond ruim 40 jaren geleden uit een reeks huizen, voornamelijk boerenhoeven, aan een weg, die Leerbroek met Meerkerk verbindt. Het voornaamste middel van bestaan der bewoners was de veeteelt. Ook het gezin Verkerk, bestaande uit vader, moeder, drie dochters en zes zonen, dat de hiervoor beschreven bedoening bewoonde, leefde daarvan. De zonen en dochters, in 1944 allen ongetrouwd en in leeftijd variërend van 21 tot 37 jaar, assisteerden hun ouders in het bedrijf, dat meer dan twintig stuks melkvee en behoorlijk wat hooien weiland omvatte. Slechts een hunner, te weten Kees, had meer dan lager onderwijs genoten. Hij bezocht niet alleen de ULO, maar ook een aantal jaren de kweekschool te Gorinchem. Zijn poging om onderwijzer te worden mislukte echter. In het gezin Verkerk speelde het geloof een belangrijke rol.

Vader en moeder Verkerk waren beide ultra-orthodoxe calvinisten, die zeer sterk in de predestinatieleer en de noodzaak van bekering door God geloofden. Na hun derde kind hadden zij geen der andere kinderen meer in de kerk laten dopen. Van het bezoeken van reguliere kerkdiensten wilden zij niet weten, in plaats daarvan lazen ze liever de werken van zogenaamde oude schrijvers en spraken ze met geestverwante geloofsgenoten, die als bekeerde te boek stonden en zich evenals zij verre hielden van de kerk.

"Vooral in de Weverswijk bevond zich een aantal gezinnen, waaronder de familie V., welke zich losmaakte uit het officieele kerkelijke verband, om met elkaar zoogen. samenkomsten te houden, waarbij de Schrift op de rechte wijze werd ontsloten. Deze groep hield zich, vaak onder leiding van een spreker (dominee, voorganger of preek-lezer), vooral bezig met de bestudeering van z.g. oude schrijvers, zoals RALPH ERSKINE, ROUX, BRAKEL e.a. Integreerend deel van de samenkomst was het lezen van een predicatie van één van deze schrijvers. Bij gebrek aan een voorganger las vaak één van de leden van de groep, die uit hoofde van zijn 'bekeering' een bijzonder aanzien genoot, de preek voor. Bij voorkeur hield men zich bezig met het stuk der ellende; over de verlossing en de dankbaarheid werd weinig gesproken. Voortdurend werd hier verder gehamerd op de praedestinatie, op de uitverkiezing, zonder welke het niet mogelijk is om zalig te worden. De mensch kan aan zijn eigen zaligheid niets af of toedoen. God doet alles" (Tolsma 1945: pp. 145/46).

In het midden van de jaren dertig deed zich een ommekeer voor in het leven van Kees, toen twintig jaar oud. Gekweld door schuldbesef over het feit, dat hij het onaneren maar moeilijk kon laten, vroeg hij zich af, of hij als zondaar ooit Gods genade deelachtig zou worden. Deze kwestie obsedeerde hem zo, dat hij niet meer naar school kon gaan en in plaats daarvan het bed, dat hij met zijn oudere broer Henk placht te delen, opzocht.

"Toen hij thuis kwam, lag hij den geheelen dag te bed, de strijd tusschen God en Satan werd openbaar. Hij werd van alle werk afgetrokken, kon voor God niet meer bestaan, voelde zich verloren, er bestond geen mogelijkheid meer voor hem" (Tolsma 1945: p. 177).

Nadat hij een week of zes op zijn legerstee had liggen worstelen, raakte hij in een extatische toestand en waande hij zich bekeerd. Hij staakte zijn studie en startte een campagne tegen de 'wereldse' neigingen van zijn broers en zusters. Hij hield hun voor 'den dijk' niet meer op te gaan, want daar viel men maar ten prooi aan allerlei duivelse verlokkingen, waardoor men de hemelse zaligheid zou verspelen. Zijn vermaningen sloegen aan, vooral bij zijn wat oudere broer Henk, met wie hij in bed vaak over geloofszaken sprak. In 1940 beleefde die wat men in ultra-orthodoxe kring een krachtdadige bekering noemt.

"Henk's bekeering vond plaats, terwijl hij in een schouw stond te midden van de landerijen. Hier in het veld kwam Gods geest in hem werken. Gods liefde kwam in zijn ziel, zoodat hij wegzonk in de liefde Gods, als God zich niet teruggetrokken had, dan was hij bezweken. Hij zonk neer in de schouw en bleef daar zitten" (Tolsma 1945: p. 172).

Toen Henk zijn bekering thuis vertelde, beschouwden alle gezinsleden behalve Aart dit als een wonder. Henk gold sindsdien als een bekeerde en gedroeg zich navenant. Samen met Kees, die nog steeds niet wist of hij wel tot de uitverkorenen behoorde, ging hij het religieuze klimaat in het gezin bepalen. De beide jongens beijverden zich de anderen tot een meer godvruchtige levensstijl te brengen en niet meer naar wereldse genoegens te haken. Af en toe werden ze daarbij gesteund door enkele buurtgenoten en een neef uit Den Haag, die als bekeerde mensen te boek stonden. Hun optreden bleef niet zonder resultaat. Behalve Aart trokken alle andere broers en zusters zich de vermaningen van het duo op de een of andere wijze aan. Vooral de oudste broer, Arie, en de jongste, Abraham, raakten in de ban. In hun begeerte om ook bekeerd te worden zagen ze af van uitjes en gingen ze zich in geloofszaken verdiepen (23).

Volgens Henk en Kees wees het woeden van de oorlog en vooral het voortdurend overkomen van vliegtuigen op het naderen van de eindtijd, hetgeen door de anderen werd geloofd. Door hun toedoen isoleerde het gezin Verkerk zich steeds meer van zijn omgeving. Symbolisch voor dat isolement was het half

gesloten houden der vensterluiken, waardoor men steeds in een schemer leefde. De enige op wie Kees en Henk geen greep kregen was hun broer Aart, een jongen die zijn eigen gang ging. Hij kleeedde zich 's zaterdagsavonds niet in zijn zondagse plunje, liep voortijdig weg van de eettafel en verdiepte zich op zijn wijze in geloofskwesties. Volgens hem was Henk niet bekeerd, maar meende hij dat alleen. Hij zelf was wel echt bekeerd. Hierover voerden hij en Henk vaak twistgesprekken, waarbij ze er elkaar over en weer van beschuldigden in de macht van de duivel of Satan te zijn. Geen der gezinsleden deelde echter Aarts twijfels en geloofde in zijn bekering, allen waren overtuigd van Henks uitverkiezing en lieten zich daarom door hem gezegen.

In deze atmosfeer sleet het gezin Verkerk ruim drie oorlogsjaren. Het geloof vormde de spil waar alles om draaide en waar iedereen op zijn of haar manier mee bezig was. Geen der kinderen taalde oppervlakkig gezien naar iets anders, bij voorbeeld het vinden van een partner. Seksuele verlangens ervoeren ze als uiterst werelds en zondig. Ze meenden er tegen te moeten vechten om God niet onwelgevallig te zijn (24), maar daarbij waren ze niet altijd succesvol. Zo konden de jongens het soms niet laten de naaktheid van hun zusters te bespieden (25). In dit broeierige klimaat van godsdienstigheid en onderdrukte seksualiteit kwam het begin 1944 tot de extatische en gewelddadige uitbarsting.

Op zondagavond 22 januari 1944 vereerde neef De Koning uit Den Haag, die bij een ander familielid in de buurt logeerde en als bekeerd bekend stond, het gezin Verkerk met een bezoek. Hij las toen een preek van de oude schrijver Erskine en bad zo indrukwekkend, dat vader Verkerk en zijn jongste zoon Abraham, die naar bekering snakte, moesten snikken en 'schreeuwen' om hun zondige en onbekeerde staat. Op woensdagmorgen verscheen de neef wederom op het toneel. Opnieuw las hij een preek en ging hij allen, behalve Aart die zich ditmaal had teruggetrokken, voor in een vurig gebed om bekering. Vooral Abraham raakte daardoor aangedaan. Toen hij 's middags samen met zijn geestverwante broers

Henk en Kees neef De Koning in Arkel naar de trein bracht, sprak hij bewogen over hoe hij spoedig de macht van de Satan gewaar zou worden en zich daaraan zou moeten ontworstelen door zijn hoop op God te stellen. Deze voorstelling obsedeerde hem zo, dat hij nergens anders meer over denken en praten kon. De volgende avond bracht hij een bezoek aan een bekeerde relatie in de buurt. Op de terugweg daarvan meende hij een ontmoeting te hebben met een briesende leeuw, waardoor hij zeer angstig werd. Weer thuis voerde hij in het achterhuis een denkbeeldig gevecht met Satan. De nacht daarop barstte een ongekend hevige geloofsstrijd in hem los.

Aanvankelijk overheerste bij hem de angst om voor eeuwig verdoemd te worden en schreeuwde hij die uit, maar daarna kwam er rust over hem, omdat hij meende, dat God hem genadig zou zijn. Zijn worsteling duurde uren en werd bijgewoond door zijn ouders, broers en zusters, die er diep van onder de indruk kwamen, zelfs Aart, hoewel Abraham hem voor duivel uitmaakte. Tenslotte raakte hij in extase en begon te profeteren. Het einde der wereld was nabij, Satan die briesend rondging zou vermorzeld worden, Jezus zou op de wolken verschijnen en het Koninkrijk Gods op aarde neerdalen (26). Gezien de jarenlange obsessie van alle gezinsleden met bekeringservaringen is het niet verbazingwekkend, dat zij in het wonder dat die nacht aan Abraham geschiedde en zijn profetische uitspraken geloofden. Nog dezelfde nacht beleefde Arie een soortgelijke bekeringservaring. Evenals Abraham begon ook hij te spreken over de eindtijd en de overwinning van Satan. In een brief aan De Koning (die overigens nooit werd verzonden) schreef Kees over deze dubbelbekering als volgt:

"Hiermede wil ik U berichten, dat niet te zeggen noch uit te spreken is wat er in ons huis plaats gevonden heeft. (...). Ja Dirk, mijn jongste broer Abram is in de nacht van Donderdag op Vrijdag krachtdadig door God bekeerd. Wij hebben zoiets nog nooit ondervonden. De Goddelijke goedheid hebben wij nog nooit zo gehoord. Hij heeft er van 's avonds 11 uur tot 's morgens half zeven in die goedheid Gods geweest. (...) en door de krachtdadige werking van God in mijn jongste broer is ook mijn oudste broer Arie bekeerd. Dus God heeft 2 broers tege-

lijk bekeerd. (...). O! Dirk, toen mijn broer om die Goddelijke Personen riep, mocht hij ook te geloven de Heere Jezus dat hij staat te komen op de wolken des Hemels. Dirk wij dachten dat de Heere Jezus werkelijk zou komen. (...). Ja Dirk je hebt het zaad mogen zaaien en nu komt de vrucht al voor de dag en ook mijn moeder die in de banden van satan lag is verlost" (cf. Tolsma 1945: p. 184).

Na deze nacht nam het leven op de boerderij in de Weverwijk een bijzondere wending. De normale dagelijkse werkzaamheden werden verwaarloosd, men at en dronk nauwelijks meer, zette de klokken stil en bleef 's nachts op. Daarbij zetten Abraham en Arie de pas. Op hun instigatie werd er voortdurend gezongen en gebeden. Onophoudelijk spraken ze over de goedheid van God en de slechtheid van de duivel en diens trawanten, die overal rondwaarden. Behalve Aart, die al snel twijfels ontwikkelde over hetgeen zij beweerden en zich daarom wat afzijdig hield, voegden alle andere gezinsleden zich onder het regime van de kersverse profeet en zijn helper. In plaats van Kees en Henk zwaaide nu een nieuw duo de scepter op godsdienstig gebied in het gezin (27).

Op zaterdag trokken Abraham en Arie er op uit om hun boodschap wereldkundig te maken. Ze bezochten burens, vertelden wat hun overkomen was, voorspelden de spoedige komst van het wereldeinde en hamerden op de noodzaak van een snelle bekering voor het te laat was. De Satan en zijn heirscharen waren alom bezig, maar zouden spoedig verslagen worden. Daarna zou Jezus op de wolken verschijnen. Onderweg scholden ze sommige passanten uit voor duivels, andere verklaarden ze daarentegen zalig.

De volgende dag, zondag 30 januari, waren Abraham en Arie weer actief in de buurt. Toen ze 's avonds bij een huurvrouw die alleen thuis was weigerden te vertrekken, alarmeerde iemand de politie. Die trof beide mannen in een geëxalteerde toestand aan. Abraham zong en schreeuwde, waarbij hij heftig met de handen boven het hoofd zwaaide. De verbouwereerde veldwachter hoorde hem uitroepen, dat hij alle duivels zou verpletteren, verdoemen en in het hellevuur werpen. Nadat hij hen had thuisgebracht,

stelde de diender de burgemeester van Meerkerk van het voorval in kennis, die op zijn beurt de plaatselijke arts raadpleegde. Toen de laatste de volgende morgen een onderzoek wilde instellen, werd hij niet binnengelaten.

Die dag begon ook een van de meisjes, namelijk Hilligje, net als haar twee broers te profeteren. Ze beweerde, dat de oorlog zou eindigen en de wereld vergaan. Omdat ze een wonderkind was, zou ze daarna aan de rechterhand van God, haar nieuwe vader, mogen zitten. Het anders zo stille meisje zei zelfs zo nu en dan al in de hoogste hemelen te zijn. Om acht uur 's avonds kwamen de burgemeester, dokter en diender alsmede twee inderhaast opgetrommelde verwanten poolshoogte nemen. Ofschoon ze het gezin biddend en zeer opgewonden om de kachel aantreffen, achtten ze de toestand toch niet zo ernstig, dat ze tot onmiddellijk ingrijpen besloten.

Na hun vertrek ging het bidden, zingen en profeteren door. Abraham gaf zijn verwanten vragen op, die hem van Godswege waren ingegeven. Later op die maandagavond ging ook vader Verkerk zich roeren. Hij vergeleek zijn jongste zoon met Jozef, zijn broers met diens broers en zichzelf met Jacob.

"Hij zag in den toestand, zoals die bij hem thuis was, een gelijkenis met de geschiedenis van Jozef in Egypte. Het was toen ook een zware tijd voor het volk van Israël, het koren rotte net als nu. Maar de zoons van Jacob moesten naar hun broeder Jozef gaan en zich voor hem buigen, omdat ze in de ongerechtigheid geloofd hadden, toen ze Jozef naar Egypte verkochten. Zoo moesten de broers nu ook knielen voor Abraham en hij zelf als vader Jacob ook" (Tolsma 1945: p. 153).

Net als voor zijn vrouw en het merendeel zijner kinderen had de normale tijd afgedaan en was de heilstijd aangebroken. Hij ervoer zijn huis als verlicht en meende dat daarin door Abraham, een soort God-mens, een begin was gemaakt met een nieuwe kerk, waar mensen uit alle windrichtingen op af zouden komen. Over de temming van Satan of de Antichrist, een veelvuldig door Hilligje gebruikte term, repte hij minder dan zijn ontketende

kinderen. Een ieder was namelijk bezig met het uitwerken van zijn eigen wanen. Zo verlustigde Arie zich bij voorbeeld in Abrahams voorspellingen, dat hij zeer binnenkort drie vrouwen zou krijgen. Alleen Aart vroeg zich af, of God wel in en door de anderen werkzaam was, en zei daarover zo nu en dan wat tegen zijn jongere broer Gijs.

De volgende dag brachten verschillende mensen een bezoek aan de boerderij, waaronder de arts. Toen die tegenover Abraham een grapje maakte over zijn bewering, dat hij door de hel geduikeld was, moesten Gijs en Aart daarom lachen. De 'profeet' ontstak daarop in woede en beet Aart toe, dat hij de echte duivel was. De gedachte, dat de Satan in levende lijve in huis aanwezig was en wel in de gedaante van Aart liet hem daarop niet meer los. De arts meende weliswaar, dat men in het gezin wat godsdienstwaan zinnig was geworden, maar vond ingrijpen nog steeds niet noodzakelijk. Een fatale fout!

's Avonds beweerde Abraham tegen Gijs, dat hij door de godskracht die in hem was vermorzeld zou worden, als hij hem aan zou raken. Toen de laatste dat toch deed en niets geschiedde, voegde de eerste hem toe, dat hij een goede duivel was en Aart een slechte, die verpletterd moest worden. Daarom gelastte Abraham Gijs om Aart, die wat moe van het gedoe naar bed was gegaan, te verdoemen, want dat was nodig voor de snelle komst van het Koninkrijk Gods. Gijs wekte zijn broer, die desgevraagd toegaf een kwade duivel te zijn. Op instigatie van Abraham heeft Arie de vermeende duivel toen bij de keel gegrepen en gewurgd, terwijl de eerste hem ondertussen met een stoel op het hoofd sloeg, want 'Satans kop' moest vernietigd. Vervolgens hebben zij samen met Henk en Kees op het inmiddels ontzielde lichaam in bed gedanst. Van de overige gezinsleden, die bij het bizarre ritueel aanwezig waren, riep Hilligje de 'Antichrist' volledig plat te slaan en dat dat moest voor alle andere mensen (cf. Tolsma 1945: p. 169). Na een vergeefse poging om de stoffelijke resten van 'Satan' in de kachel te verbranden, hebben haar vier broers die met inderhaast door hen én hun vader uit het achterhuis gesleepte gereedschappen letterlijk fijn gehakt en

geslagen. Gijs raakte bij het zien van dit bloederig tafereel beangst en vreesde voor zijn leven, want had Abraham hem niet ook als duivel gedood-verfd? Hoewel zijn profeterende broer hem goed noemde, zelfs twee vrouwen beloofde, stelde hem dat toch niet gerust. Nadat hij van hem permissie had gekregen om te gaan plassen, vluchtte Gijs naar de bureu, die de politie alarmeerden. Toen die 's woensdagsmorgen om half zes ter plekke verscheen, was Arie als een wildeman bezig op een matras in te hakken en wierp Abraham met een bezemsteel de daaruit komende veren op, terwijl hij uitriep, dat de Engel des lichts (28) zich daarin verschool. De andere gezinsleden stonden er onder het bloed en verdwaasd omheen. Op de vraag, wat er voor de kachel lag antwoordde Abraham, dat dat de dode duivel was.

"Wij hebben de vijandige duivel die in Aart was gedood. Hoe laat het was weet ik niet. Het was Gods tijd. Gisteren heeft Arie gebeden. God zei: vannacht moet de duivel gedood en verdoemd worden. Wij wisten al vier jaren lang, dat de duivel bij ons was. Dat had God al lang gezegd. (...) De duivel hebben wij verpletterd. Het ging niet om Aart, maar om de duivel die in hem was. Gelukkig dat wij de duivel vermoord hebben. Wanneer wij hem niet hadden doodgeslagen, had hij ons verpletterd. Jij verstaat dat niet, omdat je Gods woord niet kent" (*Proces-Verbaal*).

Het hele gezin is daarop ingerekend en overgebracht naar de Willem Arntsz Stichting te Utrecht. Ook in dit geval is het niet tot strafvervolgung gekomen op grond van ontoerekenbaarheid. Alle leden van het gezin zijn na verloop van tijd weer op de hoeve in de Weverwijk teruggekeerd.

"The system in the madness"

Wanneer men de drie *case histories* met elkaar vergelijkt, dan treft de gelijkenis er tussen. Er vallen weliswaar verschillen te constateren, maar die worden overschaduwed door een reeks saillante overeenkomsten in de context, de figuraties der betrokkenen, hun (waan)voorstellingen en het verloop der gebeurtenissen. Voordat ik mij bezig zal

houden met het analyseren van de achtergronden van de drie tragedies en de kwestie, in hoeverre men in de gepleegde misdrijven offerdaden kan zien, zal ik eerst een samenvattend overzicht van mijns inziens relevante zaken presenteren.

Het tijdsgewricht, waarin de drie gevallen plaatsvonden, werd gekenmerkt door het woeden van oorlogsgeweld, op afstand of zeer nabij. Ten tijde van de doodslag te Appeltern gonsde het in Nederland van de geruchten en berichten over de Boerenoorlog in Zuid-Afrika, waarbij met name de protestantse plattelandsbevolking zich destijds zeer betrokken voelde. De loggermoorden vonden plaats tijdens de Eerste Wereldoorlog en de doodslag in de Weverwijk tijdens de Duitse bezetting. Deze omstandigheden speelden een rol in de opkomst van wanen over de naderende ondergang der wereld.

De plaats van handeling was in twee gevallen een betrekkelijk geïsoleerde boerenhoeve en in een geval een schip in volle zee. De acteurs in de verschillende tragedies maakten deel uit van mini-figuraties met een familiaal of quasi-familiaal karakter. In de Weverwijkse casus ging het om een groot gezin, in de Katwijkse om een bemanning waarvan meerdere leden onderling verwant waren en in de Appelternse om een cluster (geest)verwante gezinnen. Let men op de leeftijd van de hoofdrolspelers, dan valt op, dat het om betrekkelijk jonge mensen handelde. Scherff was 27, Gelling 28 en Abraham Verkerk pas 22. Qua burgerlijke staat was er echter een verschil. De eerste twee waren gehuwd, terwijl de laatste net als zijn oudere broers en zusters nog ongehuwd was. Ofschoon er wat dit betreft niet alleen voor de hoofdrolspelers maar ook voor hun volgelingen van verschillen sprake was, hoop ik later nog duidelijk te maken, dat het ontbreken van allianties of het neigen naar verkeerde van betekenis is geweest voor het soort wanen, waaraan men ten prooi viel.

De leden der mini-figuraties waren in meerdere of mindere mate (ultra-)orthodoxe calvinisten. Hoewel dat niet voor allen gold, worstelden de meesten ernstig met het vraagstuk van goed en kwaad, zonde en schuld en in het verlengde daarvan met de kar-

dinale kwestie, of zij zich als verstokte zondaren wel tot Gods uitverkorenen mochten rekenen. Teneinde daar wat meer zekerheid over te krijgen zochten ze naar een zogenaamde bekeringservaring: dat wil zeggen het ontvangen van een teken van God over zijn of haar uitverkiezing. In alle drie de drama's speelden bekeringservaringen gepaard gaande met visuele en auditieve hallucinaties een cruciale rol. Het Appelternse werd ingeluid door de bekering van Aart Scherff, waarop die van zijn broers Johannes en Mettinus volgde. In het Katwijkse was Gellings bekeringservaring fundamenteel. In het Weverwijkse waren de bekeringen van Kees en Henk en uiteindelijk die van Abraham, Arie en Hilligje uiterst belangrijk. Was het najagen en opdoen van een bekeringservaring in de godsdienstige kring waartoe zij behoorden een normaal verschijnsel, in het geval van Mettinus Scherff, Gelling en Abraham Verkerk kreeg dat een extra-dimensie. Immers, ze gingen zichzelf als Gods afgezanten zien, de ondergang van de wereld verkondigen en de strijd aanbinden tegen het duivelse daarin. Zij slaagden er eerst in om een aantal (geest)verwanten te doen geloven, dat de eindtijd was aangebroken en de duivel rondging in mensengedaante, en vervolgens, nadat die was omgebracht, dat zij de Messias of de Christus waren en het duizendjarig rijk of het Nieuwe Jerusalem nabij was (29). Kort samengevat speelden in alle drie de gevallen achtereenvolgens voorstellingen over goed en kwaad of zonde en schuld, de uitverkiezing of predestinatie en de eindtijd een rol. Op deze in elkaar grijpende reeks zal ik in de volgende paragraaf dieper ingaan, omdat die mijns inziens de sleutel tot de drie drama's bevat.

Dat men uiteindelijk geloofde, dat men omringd was door duivels die men kon horen en zien, dat de wereld echt snel zou vergaan of zelfs al vergaan was, dat Scherff, Gelling en Abraham Verkerk Gods herauten waren of zelfs de Messias, zoals zij zelf beweerden, valt te verbinden met het feit, dat men zich in trance had gewerkt. In alle drie de gevallen verslonsde men de dagelijkse arbeid, at, dronk en sliep men niet goed meer gedurende lange tijd en hield men zich bezig met gedreven spreken, zingen en bidden. De totale affectieve en cogni-

tieve huishouding der betrokkenen werd daardoor op ingrijpende wijze beïnvloed. Niemand houdt het vol om dagen en nachten achtereen in de weer te zijn op de wijze, waarop zij dat deden, zonder aangedaan te raken. De opkomst van een geëxalteerde gemoedstoestand en het voor werkelijk houden van waanvoorstellingen is dan niet zo vreemd (30).

Wat verder in alle drie de *case histories* treft is, dat de beleving van tijd en plaats der betrokkenen na de doding van 'de duivel' een heel specifieke karakter aannam. De plek, waarop het kwaad werd vermorzeld, ervoeren ze als het centrum der nog net niet of reeds vergane wereld, terwijl de tijd voor hen transformeerde in heilstijd. Er is hier echter sprake van een verschil tussen de Katwijkse casus en de andere twee gevallen. Voor Gelling en de zijnen wás de wereld vergaan en vormde het schip waarop ze voeren het vehikel, waarmee ze zich naar het Nieuwe Jerusalem dat zéér nabij was (immers sommigen hadden het al 'gezien') moesten begeven. Daar zou dan de nieuwe tijd aanbreken. In feite bevonden zij zich qua ervaring van tijd en plaats in een zogenaamd liminele positie of een overgangssituatie (31). In de twee andere gevallen was de wereld nog niet vergaan, maar zou dat spoedig gebeuren, waarop dan het duizendjarig rijk een aanvang zou nemen. Men wachtte het aanbreken daarvan af op de plek waar 'de duivel' was verslagen en verwachtte, dat de nieuwe hemel en nieuwe aarde daar zouden beginnen. Ook hier was sprake van een liminele situatie.

Ter afsluiting wil ik er op wijzen, dat het verpletteren van 'de duivel' in geen geval betekende, dat daarmee een eind kwam aan het ontwaren van de belichaming van het slechte, zoals men verwachtte zou, integendeel. Te Appeltern dreef men na het ombrengen van de knecht opnieuw duivels uit, aan boord van de logger herkende Gelling na de doding van Hom nog twee duivels onder de overgebleven bemanning en op de Weverwijkse hoeve ontsnapte Gijs, door Abraham als 'goede duivel' gezien, ter nauwernood aan hetzelfde lot als zijn broer Aart. Deze herhalingsdwang hing behalve met de voorstelling dat Satan de aanvoerder is van een legerschare

duivels waarschijnlijk ook samen met het uitblijven van wat men eigenlijk onmiddellijk verwachtte, namelijk de nederdaling van het Nieuwe Jerusalem en/of het begin van het duizendjarig rijk. Waar de Messias er al was en dat niet snel genoeg geschiedde, diende een nieuw slachtoffer te vallen. Dat er te Appeltern en in de Weverwijk géén nieuwe doden vielen, maar aan boord van de logger wél hing samen met het al of niet in de buurt zijn van autoriteiten, die in konden grijpen (32).

Naar een interpretatie

De drie drama's zijn nog niet eerder als een cluster behandeld en geïnterpreteerd. In zijn dissertatie noemt Tolsma (1945) de gebeurtenissen te Appeltern en aan boord van de Katwijkse logger wel, maar bij zijn behandeling van de Weverwijkse casus betreft hij ze niet in zijn beschouwing, laat staan dat hij tracht er een algemene verklaring voor te vinden. Voor hem geldt, dat er in de Weverwijk sprake was van een inductiepsychose of *folie communiquée*, waarvan men de oorsprong in de psychose van Abraham zoeken kan (33). Een dergelijke diagnose wordt in de literatuur ook voor de twee andere gevallen gesteld. Zo spreekt Bouman (1906) bij voorbeeld over een psychische infectie in de kring van Scherff en zijn makker Spiering en redeneren Jelgersma (1917) en Carp (1941) in soortgelijke termen over de Appelternse en Katwijkse tragedie. Echter, constateren dat de betrokkenen elkaar psychisch infecteerden of induceerden biedt ons weinig houvast bij het begrijpen van hun deviante gedragingen. In hetgeen volgt wil ik dan ook een poging wagen de achtergronden daarvan te schetsen, zodat men ze beter begrijpen kan. Daarbij zal ik Tolsma's werk als uitgangspunt nemen, omdat dat mijns inziens de kiem voor een algemeen interpretatiekader bevat.

Als de belangrijkste achtergrond van de inductiepsychose in het gezin Verkerk noemt Tolsma de rol die de predestinatieleer daarin speelde (34). Volgens hem was Abrahams psychose qua inhoud "(...) nauwelijks iets anders dan een uitwerking in eschatologischen zin van de praedestinatieleer van

Kees en Hendrik" (Tolsma 1945: p. 205). Overeenkomstig die leer zijn

"Immanente krachten in den mensch (...) niet mogelijk, (...) het goede is in God en het kwade in den Duivel. (...) Het kwade (...) is een gevolg van de werking van den duivel. Het goede (...) berustte op de Goddelijke genade. In dit gezin nam dit den vorm aan, dat God in Hendrik werkte als de behoeder van de ware leer en de Duivel in Aart als de tegenstander van het Goddelijke. Het ging in werkelijkheid zóóver, dat de strijd tusschen God en Satan de strijd werd tusschen Hendrik en Aart. Hendrik (later Abraham - JV) was identiek met God en Aart met den Satan" (Tolsma 1945: p. 207).

Voor een goed begrip van de Weverwijkse alsook de Katwijkse en Appelternse casus kan men niet volstaan met een uiteenzetting over de predestinatieleer alleen, maar is een meer algemene beschouwing van de godsdienstige voorstellingen van calvinisten noodzakelijk. Eerst als men beseft, wat het specifieke karakter van die voorstellingen is en hoe ze samenhangen, valt mijns inziens te verstaan, dat het soort pathologische uitwerking waartoe het in die gevallen kwam op de keper beschouwd minder irrationeel of onlogisch was dan men geneigd is te denken. Aantonen dat de calvinistische voorstellingswereld de kiem voor een dergelijke uitbouw in zich draagt is echter iets anders dan verklaren, waarom men daartoe kwam te Appeltern, op de KW 171 en in de Weverwijk. Om dat te begrijpen is het nodig stil te staan bij het kwaad waarmee calvinisten in het bijzonder kunnen worstelen, de sociaal-economische functie daarvan, alsmede de positie en de betrekkingen (of het ontbreken daarvan) van de acteurs in de verschillende tragedies. Aan beide zaken zal ik hieronder aandacht besteden.

In calvinistische kring wordt geleerd, dat God de eerste mens, Adam, naar zijn evenbeeld schiep. Aanvankelijk schaamden hij en zijn vrouw Eva zich niet voor hun naakte lichaam, maar door de zondeval, het werk van de slang c.q. de duivel, werden ze zich van hun naaktheid bewust en omgordden ze zich met vijgebladen. Nadat God hun vergriep had ontdekt en hen daarom vervloekt, maakte Hij rokken van vellen voor ze en verdreef ze vervolgens uit het paradijs. Frappant in het scheppingsverhaal is

de negatieve opstelling ten opzichte van het naakte lichaam, met name de geslachtsorganen. In de rest van de bijbel is het al niet veel anders gesteld. Daarin wordt het lichaam of het vlees doorgaans als 'slecht' voorgesteld. De geest die er in huist wordt daarentegen als 'goed' afgeschilderd of in ieder geval 'beter' (35). Dit dualistische mensbeeld, waarmee een reeks tegenstellingen (bij voorbeeld God-Duivel, Hemel-Aarde) correspondeert, is een belangrijke pijler der calvinistische leer geworden. Het ongebreideld botvieren van alle lichamelijke driften staat in de ogen der calvinisten gelijk aan godslastering of goddeloosheid en geldt als het toppunt van zondigheid of verzet tegen de schepper van hemel en aarde (36). Zij achten het hun opdracht te zoeken naar een balans tussen het dienen van Hem en het toegeven aan hun driften. Het probleem, waarvoor ze daarbij staan is echter, dat ze menen, dat ze door de zondeval voortdurend geneigd zijn tot het verrichten van allerlei zogenaamd duivelse daden. Voor calvinisten geldt, dat hun geest soms wel gewillig kan zijn, maar hun vlees telkens weer te zwak blijkt om zich van zondigen te onthouden. Waar ze God willen eren, daar vallen ze in hun ogen regelmatig ten prooi aan het dienen van Zijn aartsvijand de Duivel. Meestal zijn een enorm schuldbesef en angst voor Gods oordeel daarvan het gevolg (37). De zwaarmoedigheid, die de inherent contradictoire calvinistische voorstellingswereld op kan roepen, wordt nog versterkt door het idee over de predestinatie van mensen door God. Immers, dat zegt dat Hij nog vóór de schepping bepaalde, wie Hij later waardig zou achten om met Hem in de hemel te vertoeven. Door dit leerstuk ziet de ultra-orthodoxe calvinist zich voor het probleem geplaatst, dat hij weliswaar streven kan naar het leiden van een leven zonder veel zonde, maar dat dat op de keper beschouwd geen effect heeft op zijn lot na zijn dood. Daarom gaat hij fanatiek op jacht naar het opvangen van een teken van God, dat hij tot Zijn *happy few* behoort.

In elk der drie behandelde tragedies bleek het opdoen van bekeringservaringen, het 'bewijs' van de uitverkiezing, van grote betekenis. Het ondergaan ervan impliceert echter niet, dat men daarna niet meer zou zondigen en men geen last meer zou hebben

van schuldbesef en angsten. Volgens orthodoxen hebben juist bekeerden dikwijls duivelse aanvechtingen te duchten. In principe hebben de laatsten echter het oog op God geslagen en gaan zij op gepaste wijze met hun lichamelijke aandriften en daardoor met hun medemensen om. Voor nog niet bekeerden vormen zij een voorbeeld om naar te streven. Ze worden evenwel niet gezien als absoluut goede mensen, maar slechts als minder slechte, want niemand kan in laatste instantie aan de gevolgen van de zondeval, aan het duivelse dat daardoor altijd in en om hem is ontsnappen (38).

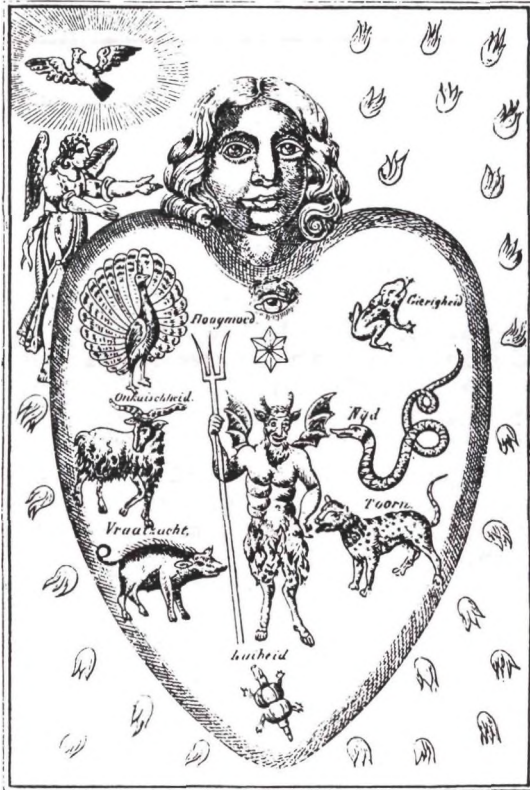
In de drie *case histories* vond in een aantal opzichten een weliswaar bizarre, maar begrijpelijke uitbouw van de hiervoor beknopt geschetste voorstellingswereld plaats. Ten eerste kwamen de bekeerde hoofdrolspelers er toe zich God-mensen te wanen en te menen, dat het duivelse dat alle mensen in principe in zich dragen, zich niet meer binnen hen bevond, maar hen alleen nog maar omringde. Na deze stap verkondigden ze, dat Satan zich in de gedaante van een naaste had gematerialiseerd en zij God zelf, meer precies de Christus of Messias waren. In feite projecteerden ze dus eerst het negatieve deel van hun uit hun geloof voortspruitende duale zelfbeeld van binnen naar buiten, vervolgens verpersoonlijkten ze dat én het boze in de wereld en tenslotte vereenzelvigden ze zichzelf met het absoluut goede, God dus. Hun negatie van het gebod 'Gij zult niet doodslaan' dient mede in het licht van dit proces te worden gezien. Als God-mens of God konden de hoofdrolspelers het vlees geworden kwaad nu letterlijk te lijf. Hun mentale worsteling met goed en kwaad (door hen zelf en anderen bedreven) transformeerde langs deze weg in een strijd op leven en dood tegen een persoon van vlees en bloed.

Hierbij hebben Scherff, Gelling en Abraham Verkerk teruggegrepen op passages uit het boek Openbaring om zichzelf en hun volgelingen te overtuigen van de juistheid van hun visie en om die strijd samen ook daadwerkelijk te voeren. Johannes heeft het immers over de uitschakeling van Satan, voordat het duizendjarig rijk en het Nieuwe Jerusalem werkelijkheid kunnen worden (cf. Openbaring 20 en 21).

De bijbel bood hun het model waarmee ze enerzijds hun wonderlijke ervaringen, gegenereerd door hun calvinistische geloofsopvattingen, voor zichzelf en anderen begrijpelijk konden maken, en op grond waarvan ze anderzijds ook wisten hoe te handelen. Dat ze op een eigenzinnige manier omsprongen met Johannes' woorden is in dit verband minder relevant dan dat ze er gebruik van maakten om naasten in wie ze alle kwaad belichaamd zagen zonder scrupules van het leven te beroven (39). Het lijkt me belangrijk te beseffen, dat specifieke bijbelinterpretaties zoals de calvinistische, bedoeld om mensen te helpen bij hun oriëntatie in de wereld, niettemin zulke wurgende problemen in hen kan oproepen, dat ze er door gedesoriënteerd raken. Om die op te lossen kunnen ze terugvallen op zeer eigenzinnige interpretaties en toepassingen van schriftgedeelten, die in laatste instantie haaks staan op de leer waarin ze gesocialiseerd zijn en dat wat in de samenleving wenselijk en aanvaardbaar wordt geacht (40). En dat deed zich voor in de drie gepresenteerde *case histories*. Een kwestie, die nu om de aandacht vraagt is: waarom was dat zo? Om daarop een antwoord te geven zal ik kort ingaan op het soort kwaad, waaraan men in calvinistische milieus zwaar tillen kan, en waarmee dat samenhangt.

Een probleem, waarmee alle (ultra-)orthodoxe calvinisten worstelen, is dat van de seksualiteit. Ze leren, dat de geslachtsorganen schaamtevol zijn en de seksuele drift een noodzakelijk kwaad is, waaraan ze slechts binnen het monogame huwelijk mogen toegeven om nakomelingen te verwekken. Het betreft hier een aanscherping van de standpunten van Calvijn, die bij voorbeeld het volgende heeft beweerd:

"l'homme ne peut cohabiter avec la femme hors ménage sans la malédiction de Dieu" en "Puisque Dieu a béni la société du mari et de la femme, par lui ordonnée, il s'ensuit que toute autre compagnie contraire à celle-ci est condamnée et maudite de lui. C'est pourquoi il ne dénonce point seulement aux adultères qu'ils seront punis, mais aussi à toutes sortes de paillards. Car les uns et les autres se reculent de la sainte institution de Dieu (...)" (cf. Biéler 1963: p. 40).

Het beeld van den inwendigen mensch,
die de zonde dient en den duivel in zich
laat heerschen.

De innerlijke toestand van den Godzalige, wiens hart een Tempel des levenden Gods en eene woning der Heilige Drieëenheid is.

De negatieve voorstelling over het menselijk lichaam in het algemeen en de seksuele organen en driften in het bijzonder, kortom de specifieke invulling der lichamelijkheid i.c. de seksualiteit in (ultra-)orthodoxe calvinistische kringen, is dus direct verbonden met de reproductie van een specifiek soort sociale verhoudingen (41). Door alle seks, behalve die welke binnen het huwelijk plaatsvindt en op procreatie is gericht, als een vergrijp tegen de door God gewilde orde te etiketteren, vindt namelijk een dusdanige (lichamelijke) disciplinerings plaats, dat men die relaties of allianties aangaat, die voor de continuering der samenleving wenselijk worden geacht. De calvinistische seksuele moraal gericht op het onderhouden en reproducieren van monogame betrekkingen kan gelovigen echter danig in de problemen brengen. Zo gaan degenen die (nog) geen monogame relatie kennen maar zich desondanks overgeven aan het op de een of andere wijze beleven van hun seksuele driften dikwijls gebukt onder een groot schuldbesef jegens God. En dat geldt ook voor gehuwden, wie het niet lukt om het botvieren van hun seksuele impulsen binnen hun huwelijk te beperken. In beide gevallen kan het idee, dat men een slecht mens is waarvoor God geen genade zal kennen en dat zeker niet door Hem is uitverkoren, sterk zijn.

Het komt me voor, dat het satanische waardoor de hoofdrolspelers in de drie *case histories* gekweld werden en dat ze op een gegeven moment buiten zichzelf in een ander mens projecteerden vooreerst en vooral te herleiden valt op hun onvermogen om aan de strenge eisen van de calvinistische seksuele moraal te voldoen. Het meest duidelijk springt dat in het oog in de Weverwijkse casus. Geen der kinderen Verkerk was gehuwd en allen worstelden ze op de een of andere wijze met hun seksuele aandriften (42). In plaats van die binnen de bedding van een huwelijk te beleven gaven ze zich als ongehewden over aan onanie, voyeurisme en zelfs pogingen tot het plegen van incest, kortom aan gedrag dat in hun eigen ogen en die van anderen in hun omgeving bij uitstek als des duivels gold. Ook in het Appelternse geval kampten de hoofdrolspelers, ofschoon minder duidelijk, met de kanalisering van hun seksuele impulsen en speelde het feit dat

die er naar tendeerde af te wijken van het calvinistische ideaal, een rol in de ontwikkeling van hun idee, dat hun lichaam 'een werkplaats van Satan was in plaats van een tempel van God' (zie afbeelding I en II). Mettinus' broer waande zich bij voorbeeld in de greep van duivelse krachten, omdat hij zich aangetrokken voelde tot een katholiek meisje en daarvoor zelfs zijn geloof wilde opgeven, terwijl veel er op wijst, dat Mettinus zelf in een soortgelijke waan verkeerde vanwege zijn niet van erotische trekken ontblote relatie met de jongedochters Levoir (43). De Katwijkse casus stelt ons in dit verband voor moeilijkheden, omdat elke aanwijzing voor een worsteling met seksuele problemen en een daarmee gekoppeld besef van een satanische slechtheid, waarvan men verlost wenste te worden, ontbreekt. Niettemin durf ik te vermoeden, dat daarvan ook in dit geval sprake is geweest (44) en dat het een rol heeft gespeeld in het opkomen der waanvoorstellingen.

De sleutel tot de pathologische uitbouw der geloofsvoorstellingen en in het verlengde daarvan de doodslag van naasten, waarin men Satan herkende, lijkt me in elk geval gezocht te moeten worden in de problemen, waarin de betrokkenen door de strenge calvinistische seksuele moraal verkeerden en waarvan ze zichzelf wensten te bevrijden (45). Die moraal die we moeten zien in verband met de reproductie van een bepaald soort sociale relaties blijkt een tweesnijdend zwaard. Ze kan vanwege haar karakter namelijk ook leiden tot een radicale destructie van relaties met anderen door ze te doden. Dat men het satanische (lees het seksueel ongeoorloofde) dat men binnen zichzelf ervoer kon verbinden met buitengewone omstandigheden in de wereld (eveneens geduid als Satans werk) heeft daartoe in de onderhavige gevallen ongetwijfeld bijgedragen. Dat het (ultra-)orthodoxe calvinisme in 'kill'vinisme ontaardde moet behalve met de strenge moraal, waaronder met name de hoofdrolspelers leden, én die omstandigheden ook verbonden worden met hun positie in de (mini)figuraties, waartoe ze behoorden. Scherff, Gelling en Abraham Verkerk waren daarin elk op hun manier *underdogs*, vooral in geestelijk, maar ook in ander opzicht. Scherff was bij voorbeeld boer geworden dankzij

zijn huwelijk met een rijke weduwe, Gelling was een 'overloper' en Abraham een jongen met weinig perspectief op een eigen bedrijf. In tegenstelling tot anderen in hun directe omgeving (respectievelijk Spiering, de ouderling en neef De Koning) maakten ze geen deel uit van Gods uitverkoren volk, terwijl ze daar wel naar snakten. Aan die situatie maakten ze abrupt een einde door een uitzonderlijk krachtdadige bekering te claimen. Daardoor veroverden ze zich ineens een toppositie onder hun geestverwanten en de macht om hen voor even naar hun pijpen te laten dansen. In feite eigenden ze zich via een in hun kringen legitiem geachte weg (de krachtdadige bekering) een machtsbron toe, die ze gebruikten om van lijdende *underdogs* in een ontwrichte wereld te transformeren in charismatische leiders, de wegbereiders van een nieuwe orde en een nieuwe tijd.

Rest me nog in te gaan op één kwestie namelijk de vraag, of het ging om het brengen van offers. Hierbij stuiten we op het probleem, dat slechts één der betrokkenen, namelijk Mettinus' makker Spiering, de term offer in verband met de doodslagen expliciet heeft gebruikt. Toen hij zijn kind aanviel, beweerde hij namelijk een klein offer te willen brengen, waar Mettinus een groot had gebracht. Geen der anderen heeft zich tijdens of na het plegen van de misdrijven, althans voorzover ik dat heb kunnen nagaan, in dergelijke termen uitgelaten (46). Niettemin heeft de buitenwacht de doodslag van Aart Verkerk (zie de inleiding), die der drie schepelingen (cf. Schotman 1946: p. 34) en van de boerenknecht als een (rituele) offer(moord) gekwalificeerd (cf. Van Rooy 1949: p. 24) en geïnterpreteerd. Mij dunkt, dat een dergelijke benadering van de gepleegde misdrijven ons inzicht er in inderdaad kan vergroten en dat de bijdragen van antropologen over het fenomeen offer daarbij van nut kunnen zijn (47). De bekendste theorie is nog steeds die welke Hubert en Mauss aan het einde van de negentiende eeuw ontwikkelden (48). Zij hebben de volgende omschrijving van het offer gegeven:

"Sacrifice is a religious act, which through the consecration of a victim, modifies the condition of the moral person who accomplishes it or that of certain objects

with which he is concerned" (1898: p. 13).

Volgens hen bestaat er (voor gelovigen) een scheiding tussen de profane wereld enerzijds en de sacrale anderzijds en kan daartussen geen rechtstreeks maar slechts een bemiddeld contact plaatsvinden via een slachtoffer (mens, dier of planten), dat vernietigd wordt. Daardoor zijn twee dingen mogelijk voor de offeraar: óf hij sacraliseert zichzelf (of objecten) door die gift, komt daardoor dichterbij het sacrale, wordt daardoor heiliger óf hij desacraliseert zichzelf erdoor, raakt bevrijd van vermeende bezoedelingen, besmettingen etc. via de vernietiging van iets of iemand, waarop die onzuiverheden zijn overgedragen (49). Beide doeleinden kunnen ook tegelijkertijd gediend worden.

Bezien we de doodslagen tegen deze achtergrond, dan springt in het oog, dat daarbij enerzijds sprake was van een desacralisering en anderzijds van een sacralisering der betrokkenen, althans van de hoofdrolspelers. Immers eerst brachten ze hun eigen vermeende slechtheid en die welke in de wereld heerste via projectie over op een slachtoffer, een zondebok, en raakten daarvan vervolgens bevrijd door dat te vernietigen. Tegelijkertijd voelden ze zich daardoor zo radicaal gereinigd, dat ze zich in de onmiddellijke nabijheid van God waanden of, sterker nog, aan Hem gelijk. Ze gingen als het ware van een profane naar een sacrale orde, zetten de disjunctie daartussen om in een conjunctie. De offertheorie van Hubert en Mauss lijkt me in dit verband van belang, omdat ze ons helpt begrijpen, hoe het mogelijk was (en waarschijnlijk nog steeds is), dat mensen die andere mensen om godsdienstige redenen van het leven beroofden, ook zonder dat ze daarover in termen van een offerande spraken (50), zichzelf, de ruimte en de tijd, althans voor een wijle, zo fundamenteel anders beleefden.

* Gaarne bedank ik Jan van Baal, Willem de Blécourt, Jan van Bremen, Bert Dalmolen, Rob van Ginkel, Joop Goudsblom, Birgit Meijer, Kitty Verrips, Ton Zwaan en Frank de Zwart voor hun commentaren op een eerdere versie van dit artikel.

De afbeeldingen I en II op pp. 388 en 389 zijn afkomstig uit *Het Hart des Menschen een Tempel Gods of Een Werkplaats des Satans. In tien figuren zinnebeeldig voorgesteld. Tot opwekking en bevordering van den Christelijken zin.* Naar het Hoogduitsch. Utrecht: Kemink & Zoon, 1897.

Noten

1. Citaat afkomstig uit John Wains inleiding tot het boek van James Hogg (1824).
2. Ik bedien me hier van een pseudoniem, omdat er nog leden van het gezin in leven zijn.
3. Een voorbeeld van een dergelijke passage is de volgende: "Daarenboven hebben zij hunne zonen en hunne dochteren den duivelen geofferd. En zij hebben onschuldig bloed vergoten, het bloed hunner zonen en hunner dochteren, die zij den afgoden van Kanaän hebben opgeofferd; zoodat het land door deze bloedschulden is ontheiligd geworden. En zij ontreinigden zich door hunne werken, en zij hebben gehoereerd door hunne daden. Dies is de toorn des HEEREN ontstoken tegen Zijn volk, en Hij heeft een gruwel gehad aan zijn erfdeel" (Psalm 106: pp. 37-41). Zie voor het mensen- i.c. het kinderoffer in de bijbel Dronkert (1955).
4. Een geval van een *near-miss* deed zich in 1921 voor te Laag-Soeren. Daar stonden de leden van enkele christelijk-gereformeerde gezinnen op het punt een tweetal kinderen te 'offeren', maar kon de politie dit verijdelen door bijtijds in te grijpen (cf. *NRC* d.d. 10 oktober 1921 en *Het Leven*, jrg. 16 (1921), no. 42 d.d. 18 oktober 1921)
5. Voor de reconstructie van hetgeen geschiedde aan boord van de Katwijkse zeillogger heb ik gebruik gemaakt van een rapport, dat twee artsen op verzoek van de Rechter Commissaris belast met de instructie van strafzaken in het Arrondissement 's-Gravenhage in november 1915 opstelden en dat zich thans in de archieven van het Psychiatrisch Ziekenhuis Endegeest te Oegstgeest bevindt. Tevens heb ik geput uit een verslag, dat C. Varkevisser in 1944 over de loggermoorden samenstelde op basis van interviews met de er bij betrokkenen en dat in het gemeente-archief van Katwijk wordt bewaard. Varkevisser maakte het verslag op verzoek van de toenmalige burgemeester, aan wie de zenuwarts S.P. Tammenons Bakker inlichtingen had gevraagd in verband met de behandeling van de leden van het gezin uit de Weverwijk. Voor de

reconstructie van hun wandaad heb ik het proces-verbaal ingezien, dat daarover werd opgesteld en dat in het gemeentearchief van Meerkerk berust. Gaarne bedank ik al diegenen die het mij mogelijk maakten voornoemde documenten te raadplegen.

6. Alle namen in dit geval zijn echt. Van pseudoniemen heb ik afgezien, omdat de echte namen in de door mij geraadpleegde literatuur ook steeds zijn gebruikt.
7. Het boek van de Duitser Mel, dat voor het eerst in 1702 verscheen en waarvan de Nederlandse vertaling diverse malen herdrukt is in de loop van de achttiende en negentiende eeuw, mocht zich in hun bijzondere belangstelling verheugen. Hetzelfde gold het achttiende-eeuwse geschrift "Het hart des menschen een tempel Gods of een werkplaats des Satans. In tien figuren zinnebeeldig voorgesteld naar het Hoogduits", dat in 1897 voor de zoveelste maal verschenen was. Deze lectuur is trouwens nog steeds geliefd in de kringen der zwaren. Ze bevat afbeeldingen van duivels en demonen die er niet om liegen.
8. Volgens Zaal zou hij onder meer gezegd hebben: "Daar gij in het vlees gezaaid hebt, zo oogst dan ook uit het vlees de verderfenis in! Vreselijk is het te vallen in de handen des levenden Gods, smaak met mij de krachten der toekomstige eeuw, vermorzelt uw harten, bekeert u!" (1972: p. 73).
9. Volgens Zaal zou men de hele dag al bezig zijn geweest met het zingen van psalmen, het lezen van de bijbel en het praten over bekering en had men al dagen niet goed meer gegeten en geslapen (1972: p. 74). Overigens zij hier opgemerkt, dat zijn weergave der gebeurtenissen op sommige punten afwijkt van hetgeen men in de literatuur vinden kan. Niettemin is zijn schets fascinerend.
10. In de literatuur heeft Scherff verschillende voornamen te weten Mettinus, Martinus en Marius. Verder valt op, dat ook de anderen onder verschillende namen voorkomen. Vooral de kranteberichten zijn wat dit betreft onnauwkeurig.
11. Volgens Bouman (1901: p. 106) raakten in totaal 27 personen (zie diagram 1) bij de gebeurtenissen betrokken. Sommigen daarvan verbleven langer op de plek des onheils dan anderen. Zo keerden enkele van Mettinus' broers in de loop van de dag weer naar de boerderij in Batenburg terug teneinde naar hun vee om te zien. Kennelijk geloofden ze bij nader inzien niet, dat het Koninkrijk Gods zo snel zou komen, als hun broer beweerde.
12. Het zou me niet verbazen, als Bordewijks fantastische vertelling *In plenitudine Christi* (1981: pp. 64-84) op

de gebeurtenissen in Appeltern is geïnspireerd. Ze gaat namelijk over de leden van een boerenfamilie, die in de ban raken van de bewering van een vreemdeling, dat de duivel in de gedaante van hun knecht op aarde is weer-gekeerd, en er toe overgaan de laatste te doden door hem aan een kruis te nagelen. Zie in dit verband ook Singer (1970).

13. Alle namen in deze paragraaf zijn verzonnen. Eén pseudoniem heb ik ontleend aan het werk van Schotman (1941 en 1946). Ik pretendeer niet, dat mijn reconstructie van de gebeurtenissen aan boord van de logger in alle opzichten waar zou zijn, wel dat ze feitelijk meer in overeenstemming is met hetgeen in de schaarse bronnen vermeld wordt dan Schotmans literaire weergave van het drama. Wat de reconstructie van dit soort tragedies zo moeilijk maakt is, dat de hoofdrolspelers, omdat ze ten prooi waren aan wanen, niet normaal meer observeerden en vaak elk besef voor de tijd verloren hadden, waardoor ze er achteraf nauwelijks meer coherent en correct over konden berichten. Daar komt nog bij, dat hun meestal verwarde verhalen opgetekend werden door mensen, die verbijsterd stonden van hun daden. De lezer houde dus rekening met een "Rashomon-effect" in het kwadraat.
14. Deze auditieve hallucinatie deed zich vermoedelijk op dinsdag 7 september 1915 voor. Ze valt te verbinden met de volgende passage uit de bijbel: "En Hij zal zijne engelen uitzenden met eene bazuin van groot geluid, en zij zullen Zijne uitverkorenen bijeenvergaderen uit de vier winden, van *het eene* uiterste der hemelen tot het *andere* uiterste derzelve" (Matthéüs 24:31).
15. Volgens een informant van Varkevisser droeg Gelling zelf een wit-blauw gestreepte marinetrui waarop hij een rood lapje had bevestigd "hetwelk hij verklaarde te zijn het bruidskleed van Christus". Zijn uitdossing alsmede zijn verklaring ervoor gaan ongetwijfeld terug op enkele passages uit de bijbel. Daarin wordt het Nieuw Jerusalem immers voorgesteld als "eene bruid, die voor haren man versierd is" (cf. Openbaring 21:2) en even verderop als "de bruid, de vrouw des Lams" (cf. Openbaring 21:9) dat wil zeggen Jezus Christus.
16. Aangezien er in totaal 13 visserslieden aan boord van de logger waren en Gelling zichzelf (misschien wel mede daarom) voor de Messias hield, lag het voor de hand, dat hij de anderen voor de twaalf apostelen (oorspronkelijk ook vissers!) versleet, waarvan er een Judas of wel een duivel (cf. Johannes 6:70/71) moest zijn. Dat hij Hom voor die rol uitkoos had behalve met zijn ver-

zet ook te maken met het feit, dat hij aan boord de taak had om met het zogenaamde bolle net, waarin Gelling een symbolische beurs herkende, haring te scheppen, zodat die door anderen geakaat kon worden.

17. Deze handelwijze roept reminiscenties op aan het bijbelverhaal over Jona. Uit niets is me echter gebleken, dat het overboord zetten van Hom daardoor geïnspireerd zou zijn.
18. De schipper van de KW 151 sprak lang met zijn verwarde collega van de KW 171 en ried hem aan Gelling vast te binden en vervolgens huiswaarts te keren, maar dat hielp allemaal niets. Hij bleef volhouden, dat hij naar het Nieuwe Jerusalem moest, ofschoon hij niet zou weten, hoe je daarheen moest varen, want hij was er nooit eerder geweest en had geen kaarten.
19. Hoewel hij wel inzag, dat er aan boord van de KW 171 iets zeer bijzonders gaande was, besloot hij uit respect voor het domein van een collega toch niet tot ingrijpen.
20. Volgens een bericht in de *Hoogeveensche Courant* van 24 juni 1916 slaagde de eigenaar er lange tijd niet in om de onttakelde KW 171, die door de Noren op sleeptouw was genomen, te verkopen, omdat men meende, dat de logger de bron van alle kwaad zou zijn geweest.
21. Volgens Varkevisser heeft een hunner later op een andere logger nog eens een lichte aanval van godsdienstwaanzin gehad. Zijn mededeling, dat zich aan boord van een Noors visserschip een soortgelijk drama heeft voltrokken als op de KW 171, heb ik helaas niet kunnen verifiëren. Wel ben ik op een geval gestoten, waarin de bemanning van een Scheveningse logger meende, dat de duivel aan boord was, en daarom aan het bidden sloeg (cf. *Hoogeveensche Courant* d.d. 12 augustus 1922).
22. Bij de reconstructie van dit geval stiet ik op dezelfde problemen als bij het vorige (zie noot 9). Wat precies, wanneer gebeurde viel slechts met de grootst mogelijke moeite vast te stellen op grond van de door mij geraadpleegde bronnen. Tolsma (1945) heeft zich bij voorbeeld nauwelijks moeite getroost om de informatie die zijn patiënten hem over het verloop der gebeurtenissen verstrekten op overeenkomsten en verschillen te vergelijken. De chronologie interesseerde hem minder dan de aard der wanen en hun psychische oorsprongen.
23. Arie verliet bij voorbeeld zelfs de muziekvereniging, waar hij lid van was, want muziek maken in tijd van oorlog gaf toch geen pas.
24. Tolsma merkt bij voorbeeld over Arie op: "Wat zijn verhouding tot de andere sexe betreft, kunnen we zeggen,

dat er bij Arie een angst bestond voor meisjes, anderzijds oefenen ze op hem een sterke aantrekkingskracht uit, de negatieve instelling overheerscht echter. Hij beredeneert dit aan de hand van de Schrift: Trouwen is goed, niet dat is beter. Hij was bang, dat hij zichzelf niet kon inhouden bij de meisjes, en dat hij door haar overgehaald zou worden tot slechte dingen. 'Als je met een meid in het gras zit, dan is dit overtreding der wet'" (1945: p. 163).

25. Uit mededelingen van Hilligje valt te destilleren, dat zich soms incestueuze situaties voordeden op de boerderij. "Abraham is een hoerenjongen. Dat is ze gewaarge worden, toen ze een Zondagmorgen te bed lag. 't Is niet erg lang geleden. God zei: Waak, waak, de duivel is op komst. Abraham is toen bij haar in bed geweest. 'Ik voelde iets'. Ze mocht toen vloeken en zei: 'Donder op'. Abraham schrok zoo. Hij zag namelijk, dat er twee in bed lagen. God lag namelijk naast haar. Ze mag het nu pas bekend maken. Gijs wilde haar ook al eens afkijken op den achterzolder. Johanna zou ook gehoereerd hebben" (Tolsma 1945: p. 169).
26. Zie voor de politieke inhoud van zijn boodschappen Tolsma (1945: p. 182).
27. Met genoegen constateerde Henk, hoe Abraham Aart verweet in de macht van Satan te zijn, een beschuldiging die hij zelf jaren achtereen had geuit. Kees verheugde zich daarentegen meer over de bekering van zijn beide broers en hun bijzondere optreden.
28. Het betreft hier een van de vele benamingen voor de duivel.
29. Meenden Scherff en Gelling, dat zij de Messias waren, in het geval van Abraham Verkerk was dat niet zo duidelijk. Hij zag zichzelf meer als een profeet van God en werd door zijn naasten ook als zodanig gezien.
30. Barbara Lex heeft uiteengezet, hoe niet alleen het centrale maar ook het autonome zenuwstelsel van mensen die zich langdurig overgeven aan zogenaamde 'driving behaviors', dat wil zeggen methoden en technieken van lichaamsmanipulatie, tijdelijk anders gaan functioneren. Onder 'normale' omstandigheden worden het parasymphatische en symphatische subsysteem van het autonome zenuwstelsel, dat de menselijke emoties en vegetatieve functies reguleert, beide afwisselend geactiveerd en is sprake van een evenwichtige werking. Onder 'abnormale' omstandigheden gebeurt het niet zelden, dat beide subsystemen tegelijkertijd actief zijn, dat er zowel sprake is van trophotropische alsook ergotropische afstemming. Volgens Lex

is dat een situatie waarin mensen niet helder meer kunnen denken en bij voorbeeld uitermate gevoelig worden voor allerlei suggesties. Dat onvermogen tot helder denken hangt echter ook samen met een door die 'driving behaviors', waartoe we het dwangmatig spreken, zingen en bidden van de betrokkenen in de drie drama's kunnen rekenen, bewerkstelligde transformatie in de werking van de hersenen of het centrale zenuwstelsel. Er vindt dan namelijk een sensitivering van de rechterhersenhelft plaats, waar de linkerhelft doorgaans dominantier functioneert. Het gevolg daarvan is onder andere een vervaging, zelfs tijdelijk wegvallen van het tijdsbesef, een kentering van het linguïstisch vermogen, soms zo sterk dat wartaal volgt, en het opkomen van oceanische gevoelens. Zie voor deze materie Lex (1979) en Verrips (1983).

Een in dit verband niet onbelangrijk gegeven lijkt me de influenza, waaraan de betrokkenen in het Appelternse geval leden. Ofschoon ik daar geen gegevens over heb gevonden, acht ik het niet uitgesloten, dat de acteurs in de andere twee drama's fysiek ook wat mankeerden.

31. De afbraak van het schip na het afbreken van het leven van een aantal mensen die de duivel belichaamden was een begrijpelijke daad, want men zou het weldra niet meer nodig hebben.
32. Behalve de aan- of afwezigheid van autoriteiten, die in zulk soort gevallen in kunnen grijpen, is de bereidheid van die autoriteiten om dat te doen ook van fundamentele betekenis. Ze kunnen namelijk zélf aan waanvoorstellingen lijden en op grond daarvan menen, dat er representanten van 'duivelse machten' in de wereld zijn die geen beter lot verdienen dan uitgeroeid te worden. Tegen de achtergrond van de wetenschap, die wij nu hebben over de vernietiging van de Joden door de Nazi's gedurende de Tweede Wereldoorlog, doet de opwinding die de moord in de Weverwijk in 1944 wijd en zijd veroorzaakte wat absurd aan. Hoewel het in het ene geval handelde om de afslachting van miljoenen mensen en in het andere slechts om het ombrengen van één mens, komt het me voor, dat beide wandaden in principe herleidbaar zijn op soortgelijke waanvoorstellingen over de ik-gij-relatie in de hoofden van degenen die ze begingen. De parallellie tussen het optreden der Nazi's en dat der gek geworden Katwijker vissers dreef Schotman er toe zijn gedicht over hun moorddadig gedrag, dat hij reeds in de jaren twintig schreef, maar niet publiceerde, tijdens de oorlog tot een novelle om te werken en uit te geven. "Het manuscript bleef lang onuitgegeven liggen, tot in 1934 Robert Neu-

mann, die ik te Londen ontmoette, mij er op wees, hoezeer deze door een 'leider' geïnduceerde waanzin symbolisch was voor wat zich in Europa afspeelde. Hitler deed in het groot, wat Gelling in 't klein deed" (Schotman 1946: pp. 53/54).

33. Kán, want Tolsma meent, dat men in hem weliswaar de inductor kan zien, maar dat men dan voorbijgaat aan een reeks ontwikkelingen, die zich in de loop der tijd in het gezin voordeden en belangrijk waren voor het opkomen en de inhoud van zijn psychose. Volgens hem is de 'folie communicatieve' veeleer "(...)ontstaan uit een samenspel van krachten, een rij van schakels, waaruit geen enkele gemist kan worden. Was Kees niet tot zondebesef gekomen en Hendrik niet bekeerd, had neef De K. toevalligerwijze niet in het huis van V. gepreekt, dan had het drama te Meerkerk zeker niet plaatsgevonden" (Tolsma 1945: p. 205). M.m. zou men soortgelijke opmerkingen kunnen maken voor de Appelternse en Katwijkse casus.
34. Daarnaast speelden volgens hem onder andere ook de 'primitiviteit' van de psychische structuur der Verkerken (door hem meermalen als volstrekt schizoïde gekwalificeerd), de celibataire staat van de broers en zusters en mogelijk uitputting en ondervoeding een rol. De invloed van deze en andere factoren ziet hij echter als bijkomstig en niet als doorslaggevend, zoals de predestinatieleer.
35. Dat is met name in de brieven van Paulus het geval. "Zoo dan, Broeders! wij zijn schuldenaars niet aan het vleesch, om naar het vleesch te leven; Want indien gij naar het vleesch leeft, zoo zult gij sterven; maar indien gij door den Geest de werkingen des lichaams doot, zoo zult gij leven" laat hij de Romeinen (8:13/14) bij voorbeeld weten.
36. Zo staat in de Dordtsche Leerregels geschreven: "(...) deze leer is met recht schrikkelijk voor degenen, die, God en Christus den Zaligmaker niet achtende, zichzelf en aan de onzorgvuldigheden der wereld en aan de *wellusten des vleesches* geheel hebben overgegeven (...)" (cursivering van mij).
37. Hier dient opgemerkt, dat het leven met en vanuit dit schuldbesef niet voor alle calvinisten geldt. Het calvinisme kent ook stromingen, waarin gewezen wordt op het feit, dat Jezus Christus de kruisdood stierf voor zondaren en zij door daar in te geloven hun schulden kunnen delgen. In ultra-orthodoxe kring is men echter geneigd het zogenaamde leerstuk van de menselijke ellende en niet de mogelijke verlossing daaruit te accentueren.

38. Voor de orthodoxe calvinist wordt de tegenvoeter van de bekeerde (niettegenstaande zijn geloof in de predestinatie) gevormd door de goddeloze, de heiden of (in mindere mate) de anders gelovige, dat wil zeggen de mens die het woord van God aan zijn laars lapt, het niet kent, of op een onjuist geachte wijze interpreteert. In feite bestaat de wereld dus uit drie categorieën mensen, die hij van elkaar onderscheidt op grond van de mate waarin zij dichter bij God (het goede) of de Duivel (het kwade) staan. Het hanteren van een dualistisch mensbeeld gaat dus gepaard met een driedeling der mensheid.
39. Ten eerste geldt, dat de uitschakeling van Satan volgens Johannes neerkomt op zijn uitwerping in een poel van sulfer en vuur, waarin hij eeuwig pijn zou moeten lijden. Van doding is geen sprake. Dat het in de drie gevallen wel tot het doden van 'Satan' kwam kan men zien als een variant op die uitwerping. De poging van de Verkerken om Aarts lichaam te verbranden lijkt me geen gril, maar te herleiden op Johannes' woorden. Verder wijst het feit, dat er in de Weverwijkse en Katwijkse casus sprake was van het inslaan der schedel, er op, dat wellicht ook een passage uit Genesis, waarin God de slang c.q. de duivel aanzegt, dat hem eens de kop zal worden vermorzeld (cf. Genesis 3:15), een rol heeft gespeeld. Ten tweede dient er op gewezen, dat het aanbreken van het duizendjarig rijk, waarvan in het Appelternse en Weverwijkse geval sprake is, volgens Johannes niet voorafgegaan wordt door de definitieve uitschakeling van de Satan, maar slechts door zijn binding. Die uitschakeling zal pas plaatsvinden na afloop van dat rijk en nadat hij nog korte tijd in de wereld heeft geraasd. Daarna komen de nieuwe hemel en nieuwe aarde en zal het hemels Jerusalem neerdalen.
40. Een andere oplossing is het verwerpen van het geheel aan geloofsvoorstellingen, omdat het meer desoriënteert dan helpt te oriënteren. Dat vergt echter, dat men er kritisch over kan en durft nadenken, hetgeen in milieus waarin scholing nauwelijks een rol speelt en kritiek op het geloof alsmede twijfel aan het nut er van als een zonde geldt een uiterst zware opgave is, waaraan men niet gemakkelijk toekomt. Daarom zoekt men veeleer naar oplossingen binnen het kader, waarmee men vertrouwd is. Het komt me voor, dat de vele kerksplitsingen in het protestantse kamp mede in dit licht kunnen worden gezien. Men zou ze kunnen opvatten als evenzovele manieren om aan de cognitieve en affectieve problemen, die het reformatorisch geloof, i.c. het calvinistische, oproept te

ontsnappen. Zo lang men daarbij niet komt tot het aanhangen van leerstellingen, die in de praktijk gebracht een ontwrichtend effect op de samenleving hebben, wordt dat getolereerd. In de door mij behandelde gevallen was dat wel het geval en daarom grepen de autoriteiten ook in.

41. Calvijn heeft onder andere gezegd: "Dieu les créa mâle et femelle, c'est pour magnifier le lien du mariage, par lequel la société du genre humain est entretenue" (cf. Biéler 1963: p. 64).
42. Een intrigerende kwestie is, in hoeverre de ongehuwde status van de broers en zusters Verkerk een uitvloeisel was van een overdreven internalisering van de calvinistische seksuele moraal, waardoor ze uit vrees om tot ongeoorloofde handelingen te komen niet eens meer toekwamen aan het aanknopen van een betrekking, die in een huwelijk zou kunnen uitmonden.
43. Jelgersma, die het Appelternse geval als een voorbeeld geeft van religieuze paranoia, heeft de vraag, of de seksuele factor, zoals hij dat noemt, daarin van betekenis was gesteld en als volgt beantwoord: "De duiveluitbanning geschiedde bij een jong meisje, en de handelingen, die daarbij aangewend werden: het kussen op den mond, het inblazen van lucht, en daarna, toen dit niet voldoende was, het verder ontblooten der borsten, maken eene dergelijke onderstelling niet onwaarschijnlijk. Daarbij komt dan nog, dat onder dergelijke abnormale omstandigheden opgewekte geslachtsdrift op abnormale wijze te voorschijn kan treden, en wij weten, dat de geslachtsdrift zich soms in den vorm van wreedheden kan uiten" (1917: p. 153). Saillant is, dat Jelgersma uitgaat van de betekenis van de seksuele factor op het moment van de duiveluitbanning en er geen rekening mee houdt, dat die vermoedelijk al in een veel eerder stadium een rol speelde. Als Jelgersma de betekenis van de calvinistische seksuele moraal voor Scherff c.s. in zijn beschouwing had betrokken, dan had hij kunnen inzien, dat die uitbanning een poging was om aan het kwaad i.c. het bestaan van verkeerd gerichte seksuele impulsen een einde te maken. Ook Carp heeft er in verband met de Appelternse en Katwijkse casus, ofschoon allerminst duidelijk, op gewezen, "(...) hoe innig verbonden religieuze waanbelevingen met erotische belevingsinhouden plegen te zijn" (1941: p. 303). Tot een uitwerking van dat verband is hij echter niet gekomen.
44. Een interessante hypothese is, dat Gelling meende een slecht mens te zijn, waarin de duivel werkte, omdat hij

niet bestendig bleek tegen de verzoeken waaraan de vrouwelijke badgasten, die Katwijk destijds in toenemende mate bezochten en aan het strand hun lichaam in badpak toonden, hem bloot stelden. In zijn werk doet Schotman suggesties in deze richting. Een evenmin te verwerpen hypothese acht ik, dat hij aan boord homoseksuele aanvechtingen heeft gekend, waarover hij zich zeer zondig en schuldig heeft gevoeld. Noodhomoseksualiteit aan boord van schepen, die lange tijd op zee verblijven, is geen onbekend verschijnsel. Tenslotte kan het zijn, dat Gelling zich overgaf aan onanie en zich daarom een zware zondaar waande.

45. Zie in dit verband Hutter (1932: pp. 392 ff.) voor een geval, waarin de opkomst van eschatologische waanvoorstellingen onmiskenbaar samenhangt met het overtreden van die moraal.
46. Spiering schijnt alleen maar gesproken te hebben van het brengen van een klein offer en daarbij niet verwezen te hebben naar het bijbelse model, waaraan men in een dergelijk geval onmiddellijk denken moet, namelijk de offerande van Izaäk door Abraham, die op het laatste moment niet doorging. In Nederland heeft zich deze eeuw tenminste een geval voorgedaan, waarin een katholieke vrouw (sic!) geïnspireerd door dat model kwam tot het vermoorden van vijf van haar zeven kinderen en het ernstig verwonden van de andere twee en haar man (cf. Van der Scheer 1917). In 1888 deed een man te Zaamslag, die meende dat hij aartsvader Abraham was, een poging om zijn kind te offeren (cf. *Nieuwe Provinciale Drentsche en Asser Courant* d.d. 10 maart 1888). Het betreft hier allerm minst unieke gevallen. Soortgelijke (pogingen tot) 'offermoorden' zijn voor verschillende Europese landen gerapporteerd (cf. onder andere *De Dageraad* 1886 en Ideler 1851: pp. 209-13). Het zou de moeite waard zijn een aparte studie te wijden aan deze categorie misdrijven alsmede varianten daarvan (bij voorbeeld het doden van kinderen om ze te transformeren in engelen en te vrijwaren voor werelds leed), die een enge verwantschap vertonen met de door mij behandelde, zodat we meer inzicht krijgen in de relatie tussen religie (i.c. de christelijke) en geweldpleging of moordzucht.
47. De laatste jaren is er sprake van een opmerkelijke opleving van de belangstelling voor het onderwerp (cf. onder andere Bourdillon & Meyer Fortes 1980, Van Baal 1981: pp. 216-34, De Heusch 1985 en Hamerton-Kelly 1987).
48. Hoewel daarop van verschillende zijden kritiek is uitgeoefend (cf. onder andere Van Baal 1971: pp. 116/17 en

De Heusch 1986: pp. 1-26), geldt ze nog steeds als een vertrekpunt.

49. Het is in dit verband belangrijk te beseffen, dat het woord 'sacer' een dubbele betekenis heeft en zowel heilig alsook besmet, bezoedeld kan betekenen.
50. Met nadruk wil ik er hier op wijzen, dat het mij niet gaat om de doodslagen als offerdaden te etiketteren, maar om ze via een theorie over het offer beter te verstaan. Overigens wil ik in dit verband attenderen op een geval van een religieus geïnspireerde moord en zelfmoord, dat zich in 1823 te Zürich voordeed, waarin de hoofdrolspeelster, Margaretha Peter, heel expliciet sprak over het brengen van offers. Ook zij vocht met een aantal (geest)verwanten tegen duivels, waarvan ze meende dat die in haar broer en zuster waren gevaren. Nadat de laatste op haar instigatie was doodgeslagen, liet ze zichzelf op haar eigen verzoek kruisigen en de schedel inslaan in de door haar volgelingen gedeelde maar niet uitgekomen verwachting, dat een spoedige herrijzenis uit de dood zou volgen (zie Ideler 1851: pp. 205-10). Dit geval, dat in veel opzichten als twee druppels water lijkt op de door mij gepresenteerde tragedies, is interessant, omdat Margaretha Peter niet alleen een ander offerde maar ook zich zelf. Op een soortgelijke wijze als zij wenste een Baskische houtskoolbrander, die het spoedige einde van de wereld verwachtte en meende dat hij de Messias was, zich in de lente van 1932 door een tweetal collega's te laten ombrengen, maar ging dat op het laatste nipertje niet door, omdat iemand anders op het toneel verscheen (cf. Lecuona 1935: pp. 53/54). Hoewel ik daar binnen dit bestek niet nader op in kan gaan, zou het de moeite waard zijn om (enkelvoudige en collectieve) zelfmoorden en -verminderingen of pogingen daartoe vanuit offertheorieën te bezien.

Literatuur

- Baal, J. van, *Symbols for Communication. An introduction to the anthropological study of religion*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V., 1971
- Baal, J. van, *Man's Quest for Partnership. The anthropological foundation of ethics and religion*. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V., 1981
- Biéler, A., *L'homme et la femme dans la morale Calviniste. La doctrine réformée sur l'amour, le mariage, le célibat, le divorce, l'adultère et la prostitution, considérée*

- dans son cadre historique. Genève: Labor et Fides, 1963
- Bordewijk, F., *Fantastische vertellingen*. 's-Gravenhage: Uitgeverij BZZT&H, 1981
- Bouman, L., "Un cas important d'infection psychique". In: (Actes de) *Congrès international d'anthropologie criminelle* (Compte Rendu des travaux de la cinquième session) tenue à Amsterdam du 9 au 14 Septembre 1901 publié par les soins de...J.K.A. Salomonson. Amsterdam: Imprimerie de J.H. De Bussy, 1901, pp. 106-118
- Bouman, L., "Une récidue d'infection psychique". *Psychiatrische en Neurologische Bladen* (1906), jrg. 10, pp. 449-456
- Bourdillon, M.F.C. & M. Fortes (Eds.), *Sacrifice*. London: Academic Press, 1980
- Carp, E.A.D.E., *De psychopathieën. Inclusief de psychotische ontwikkelingsvormen op psychopathischen grondslag*. 2e herz. druk. Amsterdam: Scheltema & Holkema's Boekhandel en Uitgeversmij. N.V., 1941
- Dronkert, K., *Het mensenoffer in de Oud-Testamentische Wereld*. Baarn: Bosch & Keuning N.V., 1955
- Hamerton-Kelly, G. (Ed.), *Violent Origins. Walter Burkert, René Girard, and Jonathan Z. Smith on Ritual Killing and Cultural Formation*. Stanford: Stanford University Press, 1987
- Heusch, L. de, *Sacrifice in Africa. A Structuralist Approach*. Transl. by L. O'Brien & A. Morton. Bloomington: Indiana University Press, 1985
- Hogg, J., *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., (1824) 1983
- Hubert, H. & M. Mauss, *Sacrifice: Its Nature and Function*. Transl. by W.D. Walls. London: Cohen & West Ltd., (1898) 1964
- Hutter, A., "De eschatologische waanstemming en het beleven van den ondergang der wereld". *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde* (1932), I, pp. 537-40
- Ideler, K.W., *Geschiedkundige voorstellingen der verschillende vormen van den godsdienstigen waanzin*. Vert. N.B. Donkersloot. Schoonhoven: S.E. van Nooten, 1851
- Jelgersma, G., *Leerboek der psychiatrie*. 2 Dln., 2de vermeerderde druk. Amsterdam: Scheltema & Holkema's Boekhandel, 1917
- Kempe, G.Th., *Criminaliteit en kerkgenootschap*. Utrecht/Nijmegen: Dekker & Van de Vegt N.V., 1938
- Lecuona, M. de, *Literatura Oral Vasca*. San Sebastian: Editorial Aunamendi, 1935
- Lex, B., "The Neurobiology of Ritual Trance". In: d'Aquili, E.G., C.D. Laughlin, Jr. & J. McManus (Eds.), *The Spectrum of Ritual. A Biogenetic Structural Analysis*.

- New York: Columbia University Press, 1979, pp. 117-152
- Rooy, H. van, *Criminaliteit van stad en platteland. Nijmegen en omstreken*. Nijmegen/Utrecht: Dekker & Van de Vegt N.V., 1949
- Ruysch, "Godsdienstwaanzin". *Psychiatrische en Neurologische Bladen* (1900), jrg. 4, pp. 87-100
- Scheer, W.M. van der, "Familienmord. Das Drama zu B." *Psychiatrische en Neurologische Bladen* (1917), jrg. 21, pp. 194-211
- Schotman, J.W., *De blinde vaart*. Pleiaden-Reeks 6. Naarden: De Driehoek, 1941
- Schotman, J.W., *Hellevaart*. Bayard Reeks. Bussum: F.G. Kroon-der, 1946
- Singer, I.B., *Satan in Goray*. Weesp: Uitgeverij Agathon, 1984.
- Tolsma, F.J., *Inductie, religieuze groepsvorming en godsdienstwaanzin. Een klinische en phaenomenologische studie*. Amsterdam: N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1945
- Verrips, J., "Wie zijn hoofd niet koel houdt gebruikt zijn hersens". In: Koster, A., Y. Kuiper & J. Verrips (red.), *Feest en Ritueel in Europa. Antropologische essays*. Amsterdam: VU Boekhandel/Uitgeverij, 1983, pp. 346-71
- Zaal, W., *Gods onkruid. Nederlandse sekten en messiassen*. Amsterdam: Meulenhoff Nederland N.V., 1972